

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Problemi tretmana počinitelja kaznenih djela iz domene gospodarskog
kriminaliteta

Studentica: Mia Kevo

Mentor: doc. dr. sc. Dalibor Doležal

Zagreb, lipanj 2019.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad (*Problemi tretmana počinitelja kaznenih djela iz domene gospodarskog kriminaliteta*) i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Mia Kevo

Mjesto i datum: Zagreb, 20.06.2019.

Problemi tretmana počinitelja kaznenih djela iz domene gospodarskog kriminaliteta

Studentica: Mia Kevo

Mentor: doc. dr. sc. Dalibor Doležal

Program/Modul: Socijalna pedagogija/Odrasli

SAŽETAK

Gospodarski kriminalitet obuhvaća mnoštvo kaznenih djela koje je jednom definicijom teško obuhvatiti, a stručna literatura pokazuje da kao pojam nije jasno definiran. Ovaj problem predstavlja ne samo problem u suzbijanju ove vrste kriminaliteta već i učinkovitosti rehabilitacije počinitelja kaznenih djela iz ove domene. Specifični programi tretmana u penalnim ustanovama primjenjuju se prema specifičnim skupinama zatvorenika (ovisnici o drogama, ovisnici o alkoholu, nasilni delinkventi i sl.) s ciljem smanjivanja rizika od ponovnog počinjenja kaznenog, a gledajući skupinu počinitelja kaznenih djela iz domene gospodarskog kriminaliteta možemo uočiti da u svijetu postoji vrlo mali broj programa namijenjenih za ovaj profil počinitelja, dok u Republici Hrvatskoj takva vrsta tretmanskih programa uopće ne postoji. Cilj ovog diplomskog rada jest temeljem dostupne međunarodne i domaće literature opisati problematiku tretmana/rehabilitacije počinitelja gospodarskog kriminaliteta uzimajući u obzir kompleksnost pojave, nepostojanje jedinstvene definicije, obilježja kriminaliteta i specifičnost obilježja počinitelja.

Ključne riječi: *gospodarski kriminalitet, počinitelji kaznenih djela, tretman/rehabilitacija počinitelja*

Problems of Treatment of Criminal Offenders in the Field of Economic Crime

Student: Mia Kevo

Mentor: doc.dr.sc. Dalibor Doležal

Program/Module: Social Pedagogy/Adults

SUMMARY

Economic crime includes a large number of offenses that are difficult to comprehend by one definition, and literature shows that the term is not clearly defined. This leads to a problem not only when it comes to combating this type of crime, but also in the effectiveness of the rehabilitation of offenders in this domain. Specific treatment programs in penitentiary institutions apply to specific groups of prisoners (drug addicts, alcohol addicts, violent delinquents etc.) reducing the risk of re-perpetrating the criminal offense. On the other hand, when examining a group of offenders of criminal offenses from the domain of economic crime, we can see that there are very few programs in the world for this profile of offender, while in the Republic of Croatia there is no such treatment program. The main goal of this thesis is to describe the problem of treatment/ rehabilitation of the offenders of economic crime on the basis of available international and domestic literature, taking into account the complexity of the phenomenon, absence of a single definition, features of the crime and the specificity of the perpetrators.

Key words: *economic crime, criminal offenders, treatment/rehabilitation of offenders*

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. GOSPODARSKI KRIMINALITET	2
2.1. Problematika definicije gospodarskog kriminaliteta	2
2.2. Glavna obilježja gospodarskog kriminaliteta	4
3. PRAVNI OKVIR GOSPODARSKOG KRIMINALITETA	6
4. TEORIJSKI OKVIR GOSPODARSKOG KRIMINALITETA.....	10
5. POČINITELJI GOSPODARSKOG KRIMINALITETA	12
5.1. Obilježja počinitelja.....	12
5.2. Antisocijalni poremećaj ličnosti	19
5.3. Narcizam	19
5.4. Psihopatija.....	21
5.5. Pogrešne percepcije o počiniteljima.....	21
5.6. Motivacija.....	23
5.7. Prilagodba počinitelja na zatvorske uvjete	24
6. KAŽNJAVANJE POČINITELJA	26
6.1. Svrha kažnjavanja.....	26
6.2. Problematika određivanja odgovarajuće kazne.....	28
6.3. Teška kaznena djela koja čine “dobri” pojedinci?.....	31
6.4. Ozbiljnost kaznenog djela	32
6.5. Odvracanje/zastrašivanje.....	32
6.6. Kazna zatvora	34
6.7. Utjecaj strožih kazne	35
6.8. Odgovor na odvracanje/zastrašivanje	36
7. TRETMAN POČINITELJA GOSPODARSKOG KRIMINALITETA	37
7.1. Programi tretmana zatvorenika i maloljetnika	37
7.2. Pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora – PPIKZ	38
7.3. Posebni programi tretmana i edukativno-razvojni programi	38
8. ZAKLJUČAK	42
9. LITERATURA	44

1. UVOD

Gospodarski kriminalitet predstavlja relevantan i aktualan društveni problem koji se uvelike razlikuje od općeg ili klasičnog kriminaliteta. Nedovoljno je istraživao u teoriji i praksi te zbog toga postoje tek ograničena znanja o toj pojavi. U odnosu na klasična kaznena djela, gospodarski kriminalitet se teže otkriva, posljedice se kasnije uočavaju, ne postoji klasična žrtva (npr. djela utaje poreza, krijumčarenja, djela krivotvorenja i sl.), velika je tamna brojka te samim time nastaju poteškoće u dokazivanju, kaznenom progonu i praćenju opsega pojave.

Prvi dio rada istražiti će pojmovno određenje gospodarskog kriminaliteta, opisati ključne karakteristike koje se uz njega vežu te iznijeti pravni i teorijski okvir. Specifičnost ove vrste kriminaliteta ogleda se i u obilježjima počinitelja koja se bitno razlikuju od obilježja počinitelja klasičnog kriminaliteta. Drugi dio rada bavi se kažnjavanjem počinitelja pojašnjavajući problematiku određivanja adekvatne kazne na temelju dosadašnjih spoznaja i istraživanja. Osim toga izložiti će se informacije o tretmanu počinitelja u penalnim ustanovama, pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora i posebni programi tretmana.

Cilj ovog preglednog rada jest temeljem dostupne međunarodne i domaće literature opisati problematiku tretmana/rehabilitacije počinitelja gospodarskog kriminaliteta uzimajući u obzir kompleksnost pojave, nepostojanje jedinstvene definicije, obilježja kriminaliteta i specifičnost obilježja počinitelja. Ovaj rad bit će od značaja za kriminološku i penološku praksu u smislu usmjeravanja fokusa na problematiku gospodarskog kriminaliteta i razlikovanja počinitelja ovog tipa kriminaliteta od počinitelja kaznenih djela klasičnog ili općeg kriminaliteta.

2. GOSPODARSKI KRIMINALITET

2.1. Problematika definicije gospodarskog kriminaliteta

Unatoč tome da se čini jasnim što je to gospodarski kriminalitet, stručna literatura pokazuje nepostojanje jedinstvene definicije te pojave. U stručnoj literaturi s engleskog govornog područja koriste se termini *economic crime*, *occupational crime*, *corporate crime*, *white-collar crime*, a svi autori koji pišu o ovoj temi naglašavaju da jedinstvena prihvaćena definicija ne postoji, uvažavajući time heterogenost pojavnih oblika i poteškoće u međunarodnim komparacijama (Kovčo Vukadin, 2007).

Rani kriminolozi su kriminalitet povezivali uz aktivnosti nižih slojeva počinitelja koji su sačinjavali značajan broj populacije sudova i zatvora. Teorija i istraživanja pokušavali su identificirati „uzrok“ kriminaliteta za koji se pretpostavljalo da leži u patologiji individualnih počinitelja, siromaštvu i neimaštini (Croall, 2001). Četrdesetih godina prošlog stoljeća izrazitu pažnju dobio je Sutherlandov koncept kriminaliteta bijelog ovratnika jer je značio prvi odmak od klasične, stereotipne percepcije kriminaliteta i počinitelja, kao kriminaliteta nižih društvenih slojeva u kojem je kriminalitet viših slojeva društva apsolutno ignoriran (Kovčo Vukadin, 2007).

Sutherland je uvođenjem pojma *kriminaliteta bijelog ovratnika* htio istaknuti da i pojedinci koji pripadaju višim socioekonomskim slojevima društva sudjeluju u raznim kriminalnim ponašanjima te da se to ponašanje razlikuje od kriminalnog ponašanja pojedinaca koji pripadaju nižim slojevima društva uglavnom zbog administrativnih procedura koje se koriste u bavljenju počiniteljima. Variranje u administrativnim procedurama ne smatra se značajnim s točke gledišta uzročnosti kriminaliteta. Kriminalitet bijelog ovratnika definirao je kao „kriminal počinjen od strane osoba visokog socijalnog statusa i ugleda u tijeku obavljanja svog zanimanja“ (1949; prema Croall, 2001).

Ball (2006) objašnjava različite metode definiranja i raščlanjuje logiku same definicije kriminaliteta bijelog ovratnika te zaključuje kako je najuspješnija tzv. „konsenzualna definicija“ s konferencije nastale u okviru Nacionalnog centra za kriminal bijelog ovratnika koja glasi da „kriminalitet bijelih ovratnika čine nezakonita ili neetička djela pojedinaca ili organizacija koja

narušavaju povjerenu odgovornost ili javno povjerenje, obično u sklopu legitimne profesionalne aktivnosti, izvršena od strane osoba visokog ili respektabilnog društvenog statusa, u svrhu osobne ili organizacijske dobiti” (Helmkamp i sur., 1996; prema Ball, 2006).

U kriminološkom rječniku McLaughlin i Muncie (2003; prema Kovčo Vukadin, 2007) daju objašnjenja za korporacijski kriminalitet (*corporate crime*) i kriminalitet bijelog ovratnika ili činovnički kriminalitet (*white-collar crime*). Korporacijskim kriminalitetom definiraju se nelegalna ponašanja i propusti kažnjivi prema upravnom, građanskom ili kaznenom zakonodavstvu, a rezultat su svjesnog donošenja odluka ili kažnjivog nemara u okviru legitimne formalne organizacije. Kriminalitet bijelog ovratnika u istom je rječniku definiran kao “heterogena skupina delikata počinjenih od strane osoba relativno visokog statusa ili koje uživaju relativno visoki stupanj povjerenja koji proizlazi iz njihova zaposlenja (radnog mjesta). Takvi delikti tipično uključuju prijevaru, pronevjeru, kršenje poreznih propisa i druge računovodstvene delikte te različite oblike krađe na radnom mjestu u kojima su organizacije, njihovi korisnici ili druge organizacije žrtve”.

Hunter i Dantzker (2002; prema Kovčo Vukadin, 2007) govore o kriminalitetu u okviru zanimanja (*occupational crime*) koji definiraju kao kriminalitet počinjen u okviru nečijeg zaposlenja (radnog mjesta). Korporacijski kriminalitet (*corporate crime*) navode kao zasebnu kategoriju kriminaliteta za koji kažu da ju je najteže procesuirati.

Korporativni kriminalitet je “svako djelo koje su počinile korporacije i kažnjene su od strane države, bez obzira na to jesu li kažnjene prema upravnom, građanskom ili kaznenom pravu” (Clinard i Yeager, 1980; prema Navarro, 2013). Simpson navodi (2001; prema Navarro, 2013) da se ta definicija kasnije mijenja kako bi uključila kažnjiva djela korporacije i/ili njezinih zaposlenika koji djeluju u ime korporacije. Nadalje Friedrichs (1996; prema Navarro, 2013) govori da akcije ili korporacije koje promiču vlastiti interes pripadaju pod masku korporativnog kriminala.

US LEGAL¹ navodi da se ekonomski kriminalitet (*economic crime*) odnosi na nezakonita djela koja je počinio pojedinac ili skupina pojedinaca kako bi ostvarili financijsku ili profesionalnu prednost. U takvim djelima glavni motiv počinitelja je ekonomska dobit. Kibernetički

¹ 1.<https://definitions.uslegal.com/e/economic-crime/> pristupljeno 20.05.2019.

kriminalitet, utaja poreza i zlouporaba ekonomske pomoći neki su od primjera ekonomskog kriminaliteta.

Uzimajući u obzir da mnogobrojne poteškoće proizlaze iz te osnovne prepreke nejasnoće definiranja osnovnog predmeta bavljenja (procjena opsega i trendova pojave, etiologije, formalnog društvenog odgovora), postavlja se pitanje treba li nam uopće tako “glomazan” koncept gospodarskog kriminaliteta ili se treba usredotočiti na manje segmente u smislu analize pojedinih pojavnih oblika unutar širokog pojma gospodarskog kriminaliteta (Kovčo Vukadin, 2007).

2.2. Glavna obilježja gospodarskog kriminaliteta

Orlović (2013) navodi da je gospodarski kriminalitet specifičan i uvelike se razlikuje od ostalih vrsta kriminaliteta, posebice općeg ili klasičnog, a njegove karakteristike mogu se razvrstati prema više kriterija:

Tablica 1 Karakteristike gospodarskog kriminaliteta

Kriterij	Karakteristike
Sadržaj	-pokrivenost, kompleksnost, psiho-socijalna indiferentnost
Forma	-masovnost, disperziranost, nedefiniranost
Izvršenje	-organiziranost, elitizam, recidivizam, profesionalizam, stručnost, proaktivnost, financijska situiranost počinitelja
Štetnost	-socio-ekonomska opasnost, apstraktnost oštećenika
Suzbijanje	-naknadna detekcija, složenost, dugotrajnost, brzina reakcije

Izvor: Orlović, A. (2013.) Gospodarski kriminalitet u Republici Hrvatskoj, str. 228

Orlović (2013) daje pojašnjenje karakteristika gospodarskog kriminaliteta iz tablice 1. Netransparentnost (*prikrivenost*) je temeljna karakteristika gospodarskog kriminaliteta koja je izrazito prisutna kod većine gospodarskih kaznenih djela, a naročito kod korupcije. Informacija o kaznenom djelu odnosno njegovom počinitelju osnova je policijskog postupanja što znači da veliki broj kaznenih djela ostaje neotkriven. Pravna regulativa koja uređuje gospodarske i neogospodarske (društvene) djelatnosti vrlo je široka i potrebno je poznavati sve njezine relevantne dijelove pri istraživanju gospodarskih kaznenih djela, a posebice pri procesuiranju i tijekom suđenja (*kompleksnost*). Procesuiranja vezana uz gospodarski kriminalitet su iz tog razloga dugotrajna (višegodišnji period od istraživanja do pravomoćne presude), dokumentacijski opsežna (složenost u prikupljanju i tumačenju dokumenata kao materijalnih dokaza), a kaznena djela teško su dokaziva (relativno lako osporiva zbog formalnih nedostataka ili propusta). Unatoč tome da se trend mijenja, još uvijek postoji relativno visoka tolerancija društva (*psiho-socijalna indiferentnost*) prema ovoj vrsti kriminaliteta, kako na osobnoj tako i na društvenoj razini. Posebice se to odnosi na kaznena djela u kojima je oštećenik država, a razlozi proizlaze iz neosviještenosti i nedostatka osjećaja odgovornosti građana prema državi. Sljedeće karakteristike odnose se na formu gospodarskog kriminaliteta. Udio gospodarskih kaznenih djela i počinitelja, odnosno brojnost u odnosu na ukupni kriminalitet relativno je značajna (*masovnost*). Kreće se iz između 8-9%, dok je udio prijavljenih počinitelja kaznenih djela oko 10% (prema; Orlović, 2013). Gospodarski kriminalitet se mijenja i prilagođava društvenim okolnostima te ga je stoga teško definirati (*nedefiniranost*), gotovo je sveprisutan i karakterizira ga raširenost te ne postoji područje života u kojem se on ne nalazi. Složeniji oblici gospodarskog kriminaliteta zahtijevaju umreženost više pojedinaca koji se povezuju radi planiranja i izvršavanja gospodarskih kaznenih djela te prikrivanja dokaza o istima (*organiziranost*). Ti složeni oblici mogu biti dvojaki: organizirani gospodarski kriminalitet te kriminalitet bijelog ovratnika kojeg čine umreženi moćnici iz elitnih društvenih krugova, pojedinci iz gospodarskih elitnih krugova i pripadnici elitnih kriminalnih skupina (*elitizam*). U gospodarskom kriminalitetu značajna je i stopa kriminalnog povrata (*recidivizam*), a udio recidivista kod počinitelja kaznenih djela iz domene gospodarstva kreće se oko 10% što je vrlo velik postotak u odnosu na stopu od 17% recidivizma u ukupnom kriminalitetu. Značajno je i bavljenje kriminalom kao profesijom (*profesionalizam*) koja se ogleda u rasponu od činjenja jednostavnih kaznenih djela (prijevare, krivotvorenja, krijumčarenja) do činjenja složenih kaznenih djela (utaje poreza, korupcije, pranja

novca). Osim toga, počinitelji gospodarskih kaznenih djela se odlikuju visokom stručnošću iz područja vezanog za djelatnosti koje obavljaju pravne osobe čiji su oni zaposlenici te često raspolažu i iznadprosječnim općim i specifičnim znanjima (*stručnost*). U njihovom profesionalnom svijetu neprestane su inovacije, razvoj, unaprjeđenja, krize, anticipacije u odnosu na tehnologiju, financije, propise i tržište (*proaktivnost*). Okrivljenici se ne razlikuju samo po kaznenom djelu, načinu počinjenja, olakotnim i otegotnim okolnostima, nego postoji i "dodatna" razlika među njima koja je iznimno bitna, a to je razlika u ekonomskom potencijalu (*financijska situiranost počinitelja*) o kojoj u velikoj mjeri ovisi njihov bolji ili lošiji "procesni status" iako je pravna zaštita svim okrivljenicima zakonski osigurana. Volumen ostvarenih koristi/šteta u gospodarskom kriminalitetu neusporedivo je veći i time opasniji za društvo, od onoga u klasičnom imovinskom kriminalitetu (*socio-ekonomska opasnost*). Ponekad ne postoji klasični oštećenik (*apstraktnost oštećenika*). Ovu apstraktnost oštećenika možemo pronaći u dvije situacije, kod korupcijskih kaznenih djela te kada je oštećenik država. Za istraživanje gospodarskog kriminaliteta karakteristično je postojanje značajne vremenske distance koja se odnosi na protek vremena između trenutka počinjenja i trenutka otkrivanja gospodarskog kaznenog djela (*naknadna detekcija*), a ono se bilježi u tjednima, mjesecima i godinama. Pri dokazivanju njegovih najtežih oblika ključni je problem kompleksnost problematike koja se istražuje (*složenost*). Posljedica te kompleksnosti gospodarskih kaznenih djela očituje se i u vremenu koje je potrebno za rješavanje koje se mjeri u mjesecima pa i godinama (*dugotrajnost*), a u kriminalističkom istraživanju promptnost poduzimanja mjera i radnji (*brzina reakcije*) bitan je čimbenik za njegovu uspješnost (Orlović, 2013).

3. PRAVNI OKVIR GOSPODARSKOG KRIMINALITETA

Kaznenopravne definicije gospodarskog kriminaliteta dominantne su u Republici Hrvatskoj (Kovčo Vukadin, 2007). Novoselec (2001) gospodarska kaznena djela definira kao kaznena djela kojima se povređuje gospodarstvo kao nadindividualno pravno dobro odnosno djelima kojima se otežava normalno funkcioniranje gospodarstva u cijelosti ili njegovih grana, ali ističe kako su to i neka druga kaznena djela ako su počinjena u gospodarskom poslovanju.

Prema rječniku kaznenog prava (Horvatić, 2002) definirani su pojmovi „*gospodarski kriminal*“, „*gospodarska kaznena djela*“ i „*kaznena djela u gospodarskom poslovanju*“. *Gospodarski kriminal* odnosi se na ukupni broj prijavljenih i prema pravomoćnim presudama počinjenih kaznenih djela u gospodarskom poslovanju na određenom prostoru u određeno vrijeme, ponekada i za samo jedno kazneno djelo s tim značajkama. Pojam *Kaznena djela u gospodarskom poslovanju* označava kaznena djela počinjena u gospodarskom poslovanju ili u vezi s gospodarskim poslovanjem. *Gospodarska kaznena djela* uobičajen su sinonim za prethodno navedeni pojam kaznenih djela u gospodarskom poslovanju.

U Rječniku kaznenog prava (Horvatić, 2002) kaznena djela svrstana u glavi XXI. Kaznenog zakona prema užem zaštitnom objektu dijele se u šest skupina:

1. kaznena djela krivotvorenja
2. kaznena djela u vezi sa stečajem
3. kaznena djela povrede tržišnog natjecanja
4. kaznena djela u gospodarskom poslovanju
5. kaznena djela u vezi s proizvodnjom i trgovinom
6. ostala kaznena djela

Vrste gospodarskih kaznenih djela sabrane su unutar Kaznenog zakona RH pod glavom XXIV. – Kaznena djela protiv gospodarstva koja sadržava dvadeset kaznenih djela. Neka od kaznenih djela su: zlouporaba povjerenja u gospodarskom poslovanju, primanje i davanje mita u gospodarskom poslovanju, prijevara u gospodarskom poslovanju, pranje novca i utaja poreza ili carine.

Kaleb (2006) navodi podjelu gospodarskih kaznenih djela s obzirom na ostvarenje koristi i štete te s obzirom na pojedine pojavne oblike:

1. kaznena djela počinjena u korist fizičkih osoba – zlouporaba položaja i ovlasti i pronevjera
2. kaznena djela počinjena u korist pravnih osoba - zlouporaba ovlasti u gospodarskom poslovanju, prijevara u gospodarskom poslovanju
3. kaznena djela počinjena na štetu pravnih osoba – nesavjesno gospodarsko poslovanje i sklapanje štetnog ugovora

4. antikorupcijska kaznena djela – primanje mita i davanje mita
5. kazneno djelo pranja novca
6. kaznena djela protiv slobodnog tržišnog natjecanja
7. stečajna kaznena djela
8. carinska kaznena djela
9. porezna kaznena djela
10. kaznena djela iz područja vrijednosnih papira i trgovačkih društava

Cliff i Desilets (2014; prema Repišti, 2017) upozoravaju da u kriminalitet bijelog ovratnika mogu pripadati i sljedeća djela: krađa povjerljivih informacija, preusmjerenje novca u svrhu financiranja terorističkih aktivnosti, zloupotreba intelektualnog vlasništva, krađa identiteta, prodaja lažnih farmaceutskih preparata i sredstava, manipuliranje korisnika usluga uz pomoć reklama i cijena.

Uzimajući u obzir navedeno, može se ponovo konstatirati da i u području kaznenopravnog, a posebice šireg određenja gospodarskog kriminaliteta i dalje ne postoji dogovor u smislu osnovne definicije pojave gospodarskog kriminaliteta (Kovčo Vukadin, 2007).

Gospodarski kriminalitet primarno obuhvaća pravnu odgovornost (nepravilnosti, nezakonitosti), u općem smislu obuhvaća i etičku odgovornost (nemoralnosti) dok u poslovanju gospodarskih subjekata primarno postoji ekonomska odgovornost (efikasnost). Brojni su i različiti načini donošenja poslovnih odluka, a jedan od poznatijih je model „Vennovih dijagrama“. Slika 1 prikazuje područja etičke, ekonomske i pravne odgovornosti te njihova sadržajna preklapanja u različitim varijantama (Orlović, 2013).

Slika 1. Etička, ekonomska i pravna odgovornost u poslovanju – Vennov dijagram

Izvor: Krkač, 2007 (prema Orlović, 2013)

Gospodarski kriminalitet izravno je ili neizravno povezan s nepoštivanjem svih triju navedenih odgovornosti u poslovanju (pravne, etičke i ekonomske) s tim da je pravna odgovornost esencijalna za počinitelje gospodarskog kriminaliteta (Orlović, 2013).

Kaleb (2006) navodi da gospodarska kaznena djela karakteriziraju tri značajke:

1. nastajanje velike imovinske štete, i to neposredne za pravnu i fizičku osobu i posredne za sam gospodarski sustav zemlje (npr. neplaćanje poreza)
2. poseban status počinitelja kao nositelja gospodarske djelatnosti koji ga razlikuje od klasičnog kriminalca
3. posebni načini počinjenja kaznenih djela (komplicirani i sofisticirani načini izvršenja kaznenog djela, zlouporaba povjerenja i sl.)

4. TEORIJSKI OKVIR GOSPODARSKOG KRIMINALITETA

Nakon uočavanja određene pojave, kriminologija nastoji dati odgovor na pitanje zašto se počinitelji ponašaju na određeni način. Uzimajući u obzir da su sve kriminološke teorije kreirane s ciljem objašnjenja tzv. “običnog”, “uličnog”, “interpersonalnog” kriminaliteta, etiološka objašnjenja individualne devijacije u formi počinjenja kaznenog djela u ovom području nisu primjenjiva. Određeni autori pokušavali su primijeniti te klasične koncepte u objašnjenju gospodarskog kriminaliteta odnosno nekih njegovih koncepata (Kovčo Vukadin, 2007). Svoju *teoriju diferencijalne asocijacije* Sutherland (prema: Burke, 2009) je pokušao primijeniti na kriminalitet bijelog ovratnika upravo iz razloga što se većina teoretskih objašnjenja odnosila na počinitelje nižih socijalnih slojeva.

Matzina *teorija neutralizacije* (prema Burke, 2009) koristi se (u nekim dijelovima) za objašnjenje korporacijskog kriminaliteta. Matzina teorija odgovor je na rane determinističke teorije delinkventnih subkultura i u osnovi tvrdi kako je delinkvencija status, a delinkventi su oni koji igraju tu ulogu. Autor navodi da adolescenti u procesu postajanja devijantnima prolaze kroz tri stadija. Prvi stadij je onaj u kojem mladić postaje dio opozicijske subkulture. U tim okolnostima vlastita ga anksioznost motivira da poželi biti članom takve skupine radi osjećaja „maskulnosti“ i statusa “odraslosti”. Iz ponašanja drugih zaključuje što su “korektni” oblici razmišljanja i ponašanja pa se počinje tako ponašati. Ono što ne razumije je da se i drugi tako ponašaju iz istog osjećaja anksioznosti i želje za potvrđivanjem statusa “muškosti” i “odraslosti”. U drugom stadiju mladić se susreće s time da mora nadići osnovnu socijalizaciju po kojoj je loše biti devijantan i prema tome se mora zaštititi od osjećaja krivnje. Iz tog razloga koriste “tehnike neutralizacije” kako bi opravdali vlastito devijantno ponašanje. U trećem stadiju u situaciji „zanosa“ mladić zna što se od njega zahtijeva i naučio je tehnike neutralizacije koje opravdavaju njegovo devijantno ponašanje (Burke, 2009).

Matza (prema Burke, 2009) navodi pet osnovnih vrsta neutralizacije:

1. poricanje odgovornosti („nisam to mislio napraviti“)
2. poricanje štete („nisam ga zapravo povrijedio“)
3. poricanje žrtve („to je i zaslužio“)

4. osuda službenih “osuđivača” („oni nas uvijek imaju na piku”)
5. pozivanje na lojalnost („moraš pomoći svojim“)

Kovčo Vukadin (2007) također navodi da upravo navedene tehnike neutralizacije neki autori pronalaze i kod počinitelja gospodarskih delikata (nikome se nije ništa dogodilo, nije počinjena nikakva šteta). Za kaznena djela u korporativnom okruženju neutralizacija se može dogoditi kao dio rutinskih procesa profesionalne socijalizacije koji se javljaju u složenim procesima organizacija (Henning, 2015). Tehnike neutralizacije variraju ovisno o vrsti prijevare, primjerice prijevare protiv velikih tvrtki ili vladinih odjela često se racionaliziraju uz izgovor „oni to mogu priuštiti“ (Benson, 1985; prema Perri, 2011). S druge strane, postoje neki počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika koji ne mogu shvatiti da su njihova djela nezakonita. Ovdje se ne radi o neutralizaciji da bi opravdali nedozvoljeno ponašanje tvrdeći da je osoba bila uvjerena da to nije štetno ili je ponašanje opravdano drugim razmatranja. Umjesto toga, to je racionalan zaključak da je ponašanje unutar granica zakona i nije se približilo granici dopuštene i nedopuštene radnje koje bi mogle zahtijevati racionalizaciju da bi se objasnilo zašto se to dogodilo. Ne radi se o situaciji u kojoj netko ignorira znakove upozorenja koji pokazuju da nešto prelazi u nezakonitost, jer je ponašanje očito pogrešno. Drugim riječima, počinitelj sebe ne obmanjuje da ilegalni čin stvarno „nije tako loš“, umjesto toga dostiže razuman, koji se kasnije pokaže da je manjkav, zaključak da se tim ponašanjem ne krši zakon (Henning, 2015).

Teorija etiketiranja primjenjiva je jer su počinitelji bijelog ovratnika etiketirani kao “samo to”, što je vrlo različito od situacije kod tipičnih nasilnih počinitelja. Ova diferencijacija utječe na način kako društvo gleda na počinitelje i na način na koji se tretiraju. Počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika su označeni kao takvi jer ih se vidi kao osobe koje nisu prijatna i pripadnici su više klase, što ih čini vrlo različitim od klasičnih počinitelja kaznenih djela. Kada su počinitelji etiketirani kao “bijeli ovratnici”, rezultat je vrlo različit od pojedinaca koji su jednostavno označeni kao “kriminalci” (Fredericks, McComas i Weatherby, 2016).

Teorija konflikta tvrdi da će oni koji posjeduju društvenu moć koristiti tu moć za daljnje ispunjavanje vlastitih želja i potreba tako omogućujući moćnima da kontroliraju bespomoćne/slabije. Ovo je posebno važno za kriminalitet bijelog ovratnika jer to su ljudi koji su na položajima moći te koji ne bi mogli počinili ta kaznena djela da nisu na toj poziciji (Fredericks i sur., 2016).

Teorija zastrašivanja se pak smatra ključnom za razumijevanje recidivizma u kriminalu bijelog ovratnika u odnosu na nasilni kriminal. Pretpostavlja se da je upravo velika razlika u kažnjavanju počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika i počinitelja nasilnih kaznenih djela razlog nedostatka zastrašivanja i povećanja recidivizma među počiniteljima kriminaliteta bijelog ovratnika. Kriminalitet bijelog ovratnika općenito je usmjeren na unaprjeđenje vlastitog cilja čija je svrha je osobna dobit, a ova vrsta djelovanja stvara konflikt. Postoji jasna razlika u načinu na koji kriminalitet bijelog ovratnika i nasilni kriminalitet djeluju na naše društvo i sustav kaznenog pravosuđa (Fredericks i sur., 2016).

Predstavnici kritičke kriminologije vide objašnjenje gospodarskog kriminaliteta u vrijednostima kapitalističkog društva i legitimnim poslovnim ciljevima. Zastupnici tog pravca u kriminologiji često ističu kako bogati (počinitelji) postaju još bogatiji, a siromašni odlaze u zatvor („*the rich get richer and the poor get prison*“). Radničku klasu smatraju zanemarivom kada ih uspoređuju s kriminalitetom “moćnih” koji najčešće prolazi nekažnjeno. Kaznena djela gospodarskog kriminaliteta koštaju društvo puno više od maloljetničke delinkvencije, za koju postoji velika osuda od strane društva. Moćni počinitelji tih delikata imaju materijalne koristi od svoga ponašanja. Resursi koji se ulažu u borbu protiv kriminaliteta bijelog ovratnika manji su od onih koji se ulažu u suzbijanje klasičnog kriminaliteta. Također, počinitelji te kategorije mogu si priuštiti branitelje koji će ih štiti te imaju moćne prijatelje koji lobiraju za njih (Kovčo Vukadin, 2007).

5. POČINITELJI GOSPODARSKOG KRIMINALITETA

5.1. Obilježja počinitelja

U istraživanjima gospodarskog kriminaliteta aspektu osobnosti rijetko je dana ozbiljna pozornost (Alalehto, 2003). Geis i Goff (1983; prema Alalehto, 2003) govore da je glavni razlog za to pogled Edwina Sutherlanda koji je 1939. godine izjavio da kriminalitet nije aktivnost kojom se bave samo niže klase, društveno neprilagođeni ili psihički bolesne osobe. Posebno čin gospodarskog kriminaliteta bio je nešto što je gornja klasa, društveno dobro prilagođena i psihički zdrava izvršavala tijekom svog zaposlenja, protiv tvrtke ili u ime tvrtke (pogrešno prikazivanje u oglašavanju, nepoštene prakse rada, financijske manipulacije i sl). Sutherland

(1983; prema Alalehto, 2003) je u svom klasičnom djelu „*White Collar Crime*“ tvrdio da osobnost nije relevantna u slučaju gospodarskog kriminala. Prema njemu pogrešno je individualizirati i tražiti uzroke ekonomskog kriminaliteta u osobnosti pojedinca jer gospodarski kriminal ne potječe od njegovih bioloških/psiholoških karakteristika nego iz situacija i društvenih veza unutar organizacije. Također izjavljuje da bi se istraživanja trebala usredotočiti na organizacije (tj. na odnos između organizacije i njezine okoline, kao što su tržište, druge organizacije i sl.) i njegove unutarnje strukture normi, ciljeva i vrijednosti. Clinard i Yeager (1983; prema Alalehto, 2003) također navode da se čin gospodarskog kriminaliteta smatra kolektivnim činom (složenost organizacije), a ne kao čin koji uzrokuju karakteristike osobnosti pojedinca. Doista, “organizacijski pristup” bio je dominantan pristup u istraživanju gospodarskog kriminaliteta. Međutim, posljednjih godina počinje se postavljati pitanje je li i namjera pojedinca ipak važna u gospodarskom kriminalu.

Negiranje osobnosti kao čimbenika u gospodarskom kriminalitetu dovodi do brojnih problematičnih prigovora (Alalehto, 2003). Glavni prigovor je da je Sutherlandovo (1983; prema Alalehto 2003) odbijanje raspravljanja o pitanju ličnosti konceptualno bez nijansi i kontradiktorno konceptu osobnosti koji se primjenjuje u području istraživanja osobnosti. Sutherland izjednačava pitanje osobnosti s pitanjem psihičkog zdravlja. Počinitelji gospodarskog kriminaliteta u pravilu ne pokazuju psihičke ili društvene deficite kao što su oni koji se vide u počiniteljima ubojstva ili provale, ali je ozbiljna zablude tvrdnja da osobnost gospodarskih počinitelja nije važna samo zato što nisu „mentalno bolesni“.

Shapiro (1990; prema Alalehto, 2003) i Ruggiero (2000; prema Alalehto, 2003) su ponudili današnje teoretske razloge zanemarivanja osobnosti u gospodarskom kriminalitetu. Oni tvrde da iz normativnih razloga, mora biti razdvojen počinitelj od čina jer se može pomiješati “modus operandi” djelovanja s počiniteljevim karakterom, osobnošću ili socijalnom pozadinom. Umjesto toga, situacija, organizacijska struktura i sustav normi čine okvir počinitelja u danom kontekstu koji treba objasniti čin zločina. Drugim riječima, potrebno je proučavati čin, ali ne i samog počinitelja. Glavni prigovor na analitičke razlike Shapira i Ruggiera je što kategorički odbacuju osobnost kada raspravljaju o karakteru počinitelja. Načelno, imaju pravo u činjenici da se moraju razdvojiti analize zločina od varijabli i faktora koji ometaju analizu i rezultate. No, kako bi se stvorila produktivna i noseća strategija, potrebno je osigurati da varijable i faktori koji se

smatraju nevažnima doista nisu relevantni. Inače, rezultati istraživanja mogu biti neučinkoviti i čak obmanjujući. Mora se pitati empirijski, a ne samo teoretski, ako je moguće da bilo tko (pod uvjetom da svi agenti imaju istu priliku, nadležnost i položaj) može činiti gospodarski kriminal. Ili je moguće da su neki pojedinci, koji imaju istu priliku, kompetenciju i poziciju, zbog svoje osobnosti skloniji počinuti kaznena djela od drugih? Čini se da postoje razlozi da budemo otvoreniji i manje restriktivni u raspravi o pitanju osobnosti kao čimbeniku gospodarskog kriminala (Alalehto, 2003).

Profil gospodarskih delinkvenata uvelike se razlikuje od profila delinkvenata klasičnog kriminaliteta. Prvenstveno, gospodarski delinkventi raspolažu širim općim obrazovanjem, užim stručnim specijalnostima i bogatim radnim iskustvom u određenoj vrsti poslova, što im olakšava uspješnije obavljanje i prikrivanje nedopuštenih poslova. Sprega među njima vrlo je jaka te se uglavnom radi o više sudionika, uglavnom na odgovornim dužnostima, gdje neposredni izvršitelji najčešće imaju svog „zaštitnika“. Počinitelji su zaokupljeni lakom zaradom i lagodnim načinom života (Singer i sur., 2002). Može se primijetiti da se među počiniteljima kaznenih djela iz domene gospodarskog kriminaliteta vrlo često pojavljuju uvaženi i visokoobrazovani članovi društva. Njihova pozicija rukovoditelja u gospodarskom sektoru pretpostavlja visoku razinu stručnih znanja, ali i umjerenosti s drugim pojedincima sličnih osobina što olakšava njihovu zajedničku realizaciju kriminalnih aktivnosti (Šuperina, 2009).

Počinitelji gospodarskih delikata obično sebe ne percipiraju kao delinkvente, a takvima ih ne percipira ni okolina (Kovčo Vukadin, 2007). Ispitani počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika koji su u zatvoru smatraju da ne bi trebali biti tamo jer svoje ponašanje smatraju ne-kaznenim (Dhami, 2007; prema Perri, 2011). Ne samo da počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika percipiraju sebe kao ne-kriminalce i ne-prijeteće, već studije pokazuju da su ta kaznena djela počinili oni koji imaju želju za kontrolom, dok su nasilna kaznena djela obično počinile osobe s niskom samokontrolom. Iako razlika između ove dvije motivacije nije velika, počinitelja bijelog ovratnika nasuprot nasilnim počiniteljima, pokazalo se da je želja za kontrolom jači prediktor za korporativni kriminal nego niska samokontrola (Schoepfer i sur., 2014; prema Fredericks i sur., 2016).

Hunter i Dantzker (2002; prema Kovčo Vukadin, 2007) za počinitelje kaznenih djela u okviru zanimanja (*occupational criminals*) navode da mogu počinuti sitna kaznena djela krađe olovki s

posla. Navedeni pojedinci lako racionaliziraju vlastito ponašanje kao ponašanje bez posljedica. Oni obično prihvaćaju konvencionalne norme i vrijednosti društva te se ne doživljavaju delinkventima. S druge strane tog spektra nalaze se osobe koje se koriste svojim položajem kako bi si osigurale znatna sredstva prodajući informacije i/ili nudeći usluge drugima radi osobne koristi. Korporacijske delinkvente (*corporate criminals*) navedeni autori definiraju kao delinkvente “bijelog ovratnika” koji nastoje doprinijeti svojoj kompaniji ili organizaciji uključujući se u nelegalne aktivnosti. Aktivnosti mogu uključivati podmićivanje vladinih službenika kako bi dobili unosne ugovore, zaobilaženje propisa o okolišu, ili razvoj nelegalnog monopola. Počinitelji svoje ponašanje definiraju kao „dobro poslovanje“, a novčane kazne smatraju prihvatljivima u odnosu na dobit od svojih nelegalnih aktivnosti.

Počinitelji su smatrali opravdanim počinjenje prijevare kako bi spasili svoje poduzeće, radna mjesta zaposlenika i druga poduzeća koja su se oslanjala na njihov opstanak (Willott i sur., 2001; prema Perri, 2011). Nadalje, zamagljujući linije i olakšavajući sposobnost počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika da racionaliziraju svoja djela, prijevare se često isprepliću s legitimnim aktivnostima, dopuštajući istovremenu pojavu zakonitih i nezakonitih radnji. Ovo miješanje zakonitih i nezakonitih radnji olakšava mogućnost racionalizacije prijevare zbog sposobnosti da se moralni argument stavi u vezu s djelom ukazujući na višu svrhu iza prijevare. Mnogi od njih imaju i mizantropski pogled na ljudsku prirodu i pretpostavljaju da su drugi jednako „spletkarski“ i nepošteni kao oni, vide svoje kriminalno ponašanje kao dio lukavog posla/financijske prakse i promatraju pojedince koji ne sudjeluju kao naivne (Perri, 2011).

Suvremeni pristup proučavanju kriminaliteta bijelih ovratnika uključuje osobine ličnosti počinitelja kao čimbenik u odluci da se počini prijevara (*fraud*), iako postoje legitimne rasprave o tome koliko je osobnost važna i koje su specifične osobine zajedničke tim počiniteljima. Na prvi pogled, psihološko objašnjenje za prijevaru bilo bi jednostavno - pohlepa i nepoštenje. Takva su objašnjenja, međutim, pretjerano pojednostavljena s obzirom da pohlepa i nepoštenje nisu po svojoj prirodi kazneno djelo. Mnogi članovi društva su agresivno pohlepni, ali općenito poštuju zakon te nisu svi nepošteni ljudi doista i počinili prijevaru. Psihološki čimbenici mogu se smatrati čimbenikom rizika za činjenje prijevare, ali ne i sveobuhvatno objašnjenje toga (Perri, 2011). Sve je jasnije da osobine ličnosti utječu na činjenicu hoće li netko činiti prijevare, iako su mnogi znanstvenici godinama prihvaćali činjenicu da osobine ličnosti ne utječu na odluku

pojedince o uključenju u činjenje prijevare jer se prijevara smatrala kolektivnim činom koji se rađa unutar složenosti organizacije (Alalehto, 2003).

Alalehto (2003) navodi kako se samo nekoliko socijalno-psiholoških i psiholoških studija pitalo što obilježava tip osobnosti počinitelja gospodarskog kriminala. Nijedna od ovih studija, međutim, eksplicitno ne koristi modele uobičajene u istraživanju osobnosti. Prethodna istraživanja ukazuju na dvije karakteristične vrste počinitelja gospodarskog kriminaliteta. Prvi je proračunati počinitelj koji se želi natjecati i potvrditi se. Drugi je počinitelj koji ovisi o situaciji i čini kazneno djelo kao očajnički način da spasi svoj položaj poduzetnika (npr. zbog stečaja ili prijetnje ovrhom).

Psiholozi Terpstra, Rozell i Robinson (1993; prema Alalehto, 2003) govore da su "kompetitivne" osobe posebno sklone djelovanju na ekonomski kriminalan način. Međutim, autori nisu dali daljnje ili detaljno tumačenje ovog zapažanja. S druge strane Christopher Lasch (1997; prema Alalehto, 2003), tvrdio je da je "kompetitivnost" kao kvaliteta ljudi manifestacija narcističnog vođe tvrtke koji uvijek želi biti predvodnik pobjedničkog tima. Želi biti poznat kao pobjednik, a njegov najveći strah je da bude etiketiran kao gubitnik. Uspjeh mu je ne samo boriti se svojim putem do vrha nego i preteći druge u procesu. On ima vrlo malo sposobnosti za osobnu intimnost i društvenu predanost te umjesto toga djeluje dječjački, zaigrano i zavodljivo. Sociolog David Simon (1999; prema Alalehto, 2003) bio je još oštiji kada je rekao da je takva kompetitivnost znak trajne potrage za novcem jer novac znači uspjeh i društveni status. Potraga za novcem rezultat je rasprostranjenog otuđenja u društvu, dopuštajući određenoj vrsti devijantne osobe, koja postoji u svim vremenima i svim kulturama, da se istakne kao poslovni idol. Takve osobe pokazuju ciničan stav prema radu i prema njihovim bližnjima. Simonova sociološka rasprava je „labava“, ali pronalazi neku empirijsku podršku u malom intervjuu koji je proveo John Spencer (1965; prema Alalehto, 2003). Spencer je intervjuirao 30 osuđenih počinitelja gospodarskog kriminala i otkrio dvije skupine obilježja osobnosti kod njih. Prvo, počinitelj je osoba koja je odlučna u karijeri zbog sebe i svoje obitelji. U hijerarhiji uvijek ide prema vrhu, želi se okružiti ljudima koji su na položajima višim od njegovog, a on želi svojoj djeci dati obrazovanje skuplje i ekskluzivnije od vlastitog. Drugo, postavlja jasne granice između posla, slobodnog vremena i obiteljskog života. Obično njegova partnerica nema ideju kako on vodi svoju tvrtku. Psihološki pokazuje emocionalnu deprivaciju (nedostatak sposobnosti da se osjeća duboka emocija jer nije

bio viđen i cijenjen u djetinjstvu). Zajedno, to daje povišenu tendenciju ka preuzimanju rizika i nemilosrdnoj potrazi i postizanju postavljenih ciljeva bez obzira što to može koštati druge.

Počinitelj gospodarskog kriminala nestrpljiva je osoba prosječne (ili čak iznadprosječne) inteligencije koja želi brze rezultate i ponaša se na način koji donosi rizik. Traži stalno uzbuđenje u tržišnoj igri u koju se voli uključiti kako bi nadmudrio sve ostale suparnike. Nemilosrdan je i nema osjećaj tjeskobe (Georgesa Kellensa, 1977; prema Alalehto, 2003). Psiholog Walter Bromberg (1965; prema Alalehto, 2003) daje sličnu sliku počinitelja kao inteligentne osoba koja, za razliku od inteligentnih osoba koje poštuju zakon, vjeruje da je svemoguća i potpuno se identificira s bogatstvom i snagom svoga poslovanja, toliko da nije sposoban razdvojiti posao i sebe. Misli da svijet ovisi o njemu, arogantan je i ukratko, on je umišljen egocentričan klasični narcisoidni tip. Njegova svemoć ga konačno vodi u pogrešnom smjeru u poslovnim odnosima i on postupa protiv zakona zato što sebe smatra neranjivim.

Socijalno obilježje proračunatog počinitelja gospodarskog kriminala je društvena otvorenost. On je i želi biti opisan kao popularna osoba. Uživa u članstvu visokog statusa, pretvara se da je osoba s kojom je lako surađivati i pokazuje izrazitu svrsishodnost. Iako je nemilosrdan, uvijek se ponaša dostojanstveno i društveno u javnosti (Alalehto, 2003). Benson, (1995; prema Alalehto, 2003) navodi da ukoliko, suprotno njegovim očekivanjima, bude uhvaćen i optužen za kazneno djelo, on će kategorički negirati bilo kakva nedjela. Na sudu će se ponašati s pažnjom jer je naučio pokazati svoje emocije prema situaciji u kojoj se nalazi.

Collins i Schmidt (1993; prema Alalehto, 2003) potvrdili su da je počinitelj gospodarskog kriminaliteta više "društveno uobražen" od poštenog poduzetnika. To znači da je on osoba koja ne mari za tuđa mišljenja, slabo je integriran, netolerantan, neodgovoran i prezriv. U drugoj studiji Collins i Bagozzi (1999; prema Alalehto, 2003) navode da se počinitelj gospodarskog kriminaliteta razlikuje od poslovnog čovjeka koji poštuje zakon u četiri koherentna faktora. Gdje pošten poduzetnik pokazuje pozitivne emocije poput optimizma i buduće orijentacije, samodisciplinu, spremnost na prihvaćanje pravila i zakona, svijest o međuljudskim odnosima koji se vidi kroz njegov senzibilitet za mišljenje drugih ljudi, tu počinitelj gospodarskog kriminaliteta pokazuje suprotne reakcije, tj. negativne emocije, nedostatak discipline, nedostatak normi (ili devijantnosti) i neosjetljivost prema drugim ljudima.

Pojedinci koje karakterizira „vanjski lokus kontrole“ (tj. radi se o pojedincu kojem nedostaje samopoštovanja i samopouzdanja samostalno odlučivati o tome što je bitno) skloniji su počiniti gospodarska/ekonomska kaznena djela od pojedinaca koje karakterizira „unutarnji lokus kontrole“. Osobe koje karakterizira „vanjski lokus kontrole“ vjeruju da ih drugi promatraju te se uvijek žele uklopiti. To je, naravno, zamorno i dovodi do borbe za socijalnu neovisnost (Terpstra i sur., 1993; prema Alalehto, 2003).

Kellens (1977; prema Alalehto, 2003) i Spencer (1965; prema Alalehto, 2003) navode da je druga vrsta počinitelja gospodarskog kriminaliteta ona „situacijski ovisna“. Radi se o osobi koja je naivna, nesposobna i „očajna“ osoba koja čini kaznena djela, na primjer, zato što je tvrtka pred stečajem ili zbog svoje nesposobnosti da se bavi poslovanjem na primjeren način. Gottfredson i Hirschi (1994; prema Alalehto, 2003) navode da se može pretpostaviti da se situacijski počinitelji tako ponašaju zbog niske samokontrole. Oni ne mogu odgoditi zadovoljenje, spontani su i impulzivni. Druga vrsta situacijskog počinitelja je vrsta osobe koja ne može odoljeti pritisku grupe. Ova je karakteristika uočena u takozvanim fenomenima grupnog rizičnog pomaka, a označava da su neki pojedinci u skupini voljni više riskirati kao članovi grupe nego kao pojedinci (Alalehto, 2003). Braithwaite (1984; prema Alalehto, 2003) navodi da psiholozi to nazivaju tendencijom da oprezni/obazrivi pojedinci podržavaju opasnije/riskantnije odluke grupe. Fiorelli, (1988; prema Alalehto, 2003) navodi kako opažanje sugerira da su te osobe obazrive i oprezne osobe u svakodnevnom životu, djeluju ne zato što su „kriminalci“ nego jer ne mogu reći „ne“. Ukoliko poslovna situacija zahtijeva opasnost visokog rizika, mogu popustiti pod grupnim pritiskom i prekršiti zakon, što oni nikada ne bi učinili kao pojedinci. Takvu osobu možemo nazvati „altruistom“ koji je „čovjek tvrtke“, timski igrač koji radi sve za interes tvrtke, a motiviran je bilo strahom gubitka posla ili naivnog cilja.

Istraživanja nedvosmisleno ukazuju na to da počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika mogu pokazivati tragove ponašanja koji su povezani s osobinama ličnosti, kao što su antisocijalni poremećaj ličnosti, narcisoidnost i psihopatija, koje također pokazuju „ulični“ počinitelji (Perri, 2011).

Zaključno, prilikom promišljanja o obilježjima počinitelja gospodarskog kriminaliteta treba imati na umu iznimnu heterogenost tog područja u smislu pojavnih oblika (Kovčo Vukadin, 2007).

5.2. Antisocijalni poremećaj ličnosti

Prema Dijagnostičkom i statističkom priručniku o mentalnim poremećajima - DSM IV, *antisocijalni poremećaj osobnosti* (ASPD) sveprisutan je obrazac zanemarivanja i kršenja prava drugih, nedostatak društvene savjesti i konvencionalnog morala (Perri, 2011). Počinitelj kriminaliteta bijelog ovratnika koji ima ASPD obmanjuje, iskorištava i manipulira drugima radi osobne koristi, poput novca ili moći (Barnard, 2008; prema Perri, 2011). Osuđeni počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika koji pokazuju antisocijalna svojstva su impulzivni, amoralni, nekontrolirani i odvojeni od normalnih odnosa te predstavljaju neuobičajeno antisocijalnu skupina u smislu njihovog nedostatka poštovanja prema drugima i površnog opravdanja koje nude za ranjavanje drugih (Blum, 1972; prema Perri, 2011). Radna skupina DSM-IV (1994; prema Perri, 2011) govori da počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika krive svoje žrtve što su neupućene ili zaslužuju svoju sudbinu, minimiziraju štetne posljedice prijevare ili jednostavno pokazuju arogantnu ravnodušnost. Barnard (2008; prema Perri, 2011) i Dorminey i sur. (2010; prema Perri, 2011) navode da počinitelji kriminala bijelog ovratnika, posebice oni koji se smatraju predatorima, traže organizacije i pojedince za žrtvu, patološki su lažljivci, vješti u laganju bez osjećaja nelagode, mogu pokazivati iznimne interpersonalne vještine, omogućujući im da nagovore, pobude i uvjere svoje žrtve. Razumiju razmišljanje svojih žrtava i vješti su u čitanju žrtvinih verbalnih i neverbalnih ponašanja te prilagođavanju vlastitog ponašanja da se doimali više vjerodostojnima. Barnard (2008; prema Perri, 2011) navodi da se čini se da su ti počinitelji velikodušni „jednostavni“ pojedinci, dok su u stvarnosti vješti u obmani, nemaju suosjećanja prema slabijima koje će iskoristiti i ne kaju se za financijsko uništavanje koje donose drugima.

5.3. Narcizam

Narcizam se opisuje kao prožimajući obrazac grandioznosti, potrebe za divljenjem, nedostatka empatije za druge i uvjerenja da je superiorniji, jedinstven i „izabran“. Narcisoidni pojedinci imaju tendenciju napuhati svoje poglede vlastitih postignuća i sposobnosti (Perri, 2011). Narcizam je identificiran kao čimbenik rizika počinitelja prijevare (Price i Norris, 2009; prema Perri, 2011, Bucy i sur. 2008; prema Perri, 2011, Blicke i sur. 2006; prema Perri, 2011).

Počinitelji prijevare koji pokazuju narcisoidne osobine možda se neće oduprijeti od počinjenja prijevare jer se ne mogu „bojati da će biti uhvaćeni ili kakve kazne ih mogu stići“ (Bucy, 2008; prema Perri, 2011). Njihova im narcisoidnost ne dopušta da u potpunosti shvate kako se njihova djela prikazuju jer njihov osjećaj za „pravo“ zahtijeva potrebu za zadovoljenjem, a korištenje obmane za postizanje prijevare ne stvara moralnu dilemu koju treba riješiti (Barnard, 2008; prema Perri, 2011). Osuđeni počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika imaju i značajnije stope narcisoidnosti od skupine ne-kriminalnih počinitelja (Blickle i sur., 2006; prema Perri, 2011).

Australski psiholog Grace Duffiel opisuje opće atribute poduzetnika i višeg menadžmenta koji su postali počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika: iznimno ambiciozan, opsjednut jačanjem moći i kontrole, osjećajem superiornosti koji graniči s narcizmom, a koji se hrani divljenjem i pažnjom te koji potiče osjećaj „prava“ (ili imanjem prava) na posebne privilegije i resurse (Bucy i sur., 2008; prema Perri, 2011). Upravo ih njihova potreba za moći i kontrolom gura do vanjskih granica etičkog ponašanja, čineći ih ravnodušnima prema konvencionalnim pravilima ponašanja i sklonijima riskiranju. Ovim pojedincima nedostaje sposobnost da zamisle kako je drugima ili zamisle da posljedice njihovih postupaka mogu pasti na ramena brojnih drugih ljudi (Ablow 2008; prema Perri, 2011).

Forenzičko-psihološke procjene pokazale da je narcisoidnost čimbenik rizika počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika za počinjenje ubojstva (Weisman i sur., 2002; prema Perri, 2019). Narcisoidni osjećaj za „pravo“ (ili imanjem prava) može natjerati pojedinca da manipulira okolnostima kako bi zadovoljio svoje motive, bilo da je rezultat prijevera, ubojstvo ili oboje (Ablow, 2008; prema Perri, 2011).

Druga karakteristika narcističnih počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika je njihova sklonost da se okružuju s „ulizicama“ ili organizacijskim konformistima kojima se lako dominira i koji su u biti suučesnici u kriminalu (Sykes, 1994; prema Perri, 2011). Pojedincima koji nose nerealne utiske vlastite sposobnosti, kada ih podržavaju „ulizice“, izostaje doticaj sa stvarnosti i povećava se mogućnost uključenja u prijeverno ponašanje od „prizemljenijih“ rukovoditelja (Janis, 1982; prema Perri).

5.4. Psihopatija

Psihopatija također može poslužiti kao čimbenik rizika za počinjenje prijevare (Hare, 1993; prema Perri, 2011, Boddy 2006; prema Perri, 2011, Ray 2007; prema Perri, 2011). Međutim, nisu svi psihopati nasilni i zatvoreni počinitelji, neki su nepouzdana zaposlenici, beskrupulozni i grabežljivi poslovni suradnici te neetični i nemoralni profesionalci (Walsh i Hemmens, 2008; prema Perri, 2011). U odnosu na psihopatske „ulične“ počinitelje Steinberger (2004; prema Perri, 2011) navodi da postoji malo empirijskih istraživanja psihopatskih počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika, iako kao je Hare (prema Perri, 2011) rekao: „da ne mogu istraživati psihopate u zatvorima otišao bi u Stock Exchange“.

Psihopatske osobine koje pokreću namjeru počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika da počini prijevaru su osobine egocentričnog, manipulativnog, eksploatacijskog i zavaravajućeg pojedinca. Literatura nadalje sugerira da psihopatski počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika ne pokazuju istu impulzivnost ili nedostatak samokontrole kao drugi uobičajeni „ulični“ počinitelji, nego su više kalkulirajući i reflektirajući oko svojih postupaka (Ray, 2007; prema Perri, 2011).

Osuđeni korporativni počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika postižu visoku razinu savjesnosti (Blickle i sur., 2006; prema Perri, 2011). U literaturi o osobnosti, savjesnost se odnosi na tendenciju pokazivanja samodiscipline, za poslušno postupanje i nastojanje u postizanju uspjeha. Ovo može dodatno objasniti zašto počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika koji su savjesni imaju tendenciju neutralizirati svoje postupke kao kazneno djelo, osobito kada su smatrali da je prijevara dobra za tvrtku (Burkely, 2010; prema Perri 2011). Teoretizirano je da su se počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika socijalizirali kroz svoj odgoj, obrazovanje i druge okolinske utjecaje kako bi bili usredotočeniji racionalni akteri sa sposobnošću donošenja proračunatih odluka time objašnjavajući zašto psihopatski počinitelji mogu biti manje impulzivni od standardnih psihopatskih počinitelja koji čine zločine koji nisu iz skupine „bijelog ovratnika“ (Simpson i Piquero, 2002; prema Perri, 2011).

5.5. Pogrešne percepcije o počiniteljima

Perri (2011) u svom radu *White-Collar Criminals: The 'Kinder, Gentler' Offender?* navodi tri pogrešne percepcije počinitelja:

1) Pogrešna percepcija: počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika nisu nasilni

Pogrešna percepcija koja prevladava i pojačava se provedbom zakona i kaznenopravnim sustavom je uvjerenje da je, zbog toga što je kazneno djelo bijelog ovratnika klasificirano kao nenasilno, pretpostavlja se da počinitelj nije nasilan. Ove se pretpostavke ponavljaju s dovoljno pravilnosti, posebice u sustavu kaznenog pravosuđa, da su prihvaćene kao činjenica (Perri i Lichtenwald, 2007; prema Perri, 2011). Teorija koja istražuje počinitelje kriminaliteta bijelog ovratnika koji postaju nasilni prema svojim žrtvama je fenomen kojeg su mnogi znanstvenici i istraživači ignorirali (Brody i Kiehl, 2010; prema Perri, 2011). Perri i Lichtenwald (2007; prema Perri, 2011) i Brody i Kiehl (2010; prema Perri, 2011) navode da sadašnja istraživanja jasno pokazuju da postoji podskupina počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika koji su spremni počiniti ubojstvo koje je instrumentalno (planirano), kako bi se spriječilo njihovo otkrivanje i odavanje. Iako to čini samo podskupina počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika, tendencija prema nasilju ne iznenađuje s obzirom na to da mnogi počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika imaju iste devijantne osobine kao i „ulični“ počinitelji. Ablow (2008; prema Perri, 2011) navodi da iako su prijevare i ubojstva dva različita kaznena djela, osobine ličnosti počinitelja mogu biti pokretačka snaga oba zločina. Ubojstva povezana s otkrivanjem prijevara i nasilni počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika ne nadgledaju se, proučavaju i prate na isti način, ograničavajući količinu istraživanja koja idu u prilog ovom radu (Perri, 2011).

2) Pogrešna percepcija: kaznena djela bijelog ovratnika su „izvan karaktera“ počinitelja

Upravo iz razloga što se počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika smatraju jednostrukim počiniteljima nakon njihovog prvog uhićenja, unatoč stvarnoj veličini njihovih kaznenih djela, njihova djela često se smatraju „izvan njihovog karaktera“ (*out of character*) (Perri i Lichtenwald, 2007; prema Perri, 2011). Forenzički psiholog Samenow (2010; prema Perri, 2011) upozorava protiv pretpostavke da kazneno djelo može biti „izvan karaktera“ počinitelja samo zato što on nije imao povijest prethodnih kaznenih djela, zato što je imao izvrsnu povijest zapošljavanja te se činio kao pošten član zajednice. Također navodi da za vrijeme svojih 40 godina istraživanja, vrednovanja i tretmana počinitelja još nije pronašao osobu koja je učinila nešto što nije „u njegovom ili njezinom karakteru“. Moohr (2017; prema Perri, 2011) navodi da zapravo prijevarne radnje često postaju „dio“ počinitelja, da oni vjerojatno ne smatraju svoje ponašanje kriminalnim, dodatno raskidajući mit o tome da je to djelo „izvan karaktera“.

3) Pogrešna percepcija: počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika nisu recidivisti

Često se smatra da su počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika jednostruki počinitelji, koji vjerojatno neće biti procesuirani u sustavu kaznenog pravosuđa nakon što se počne provoditi zakon (Perri, 2011). Međutim, Weisburd i sur. (2001; prema Perri, 2011) navode da odrasli počinitelji koji su osuđeni za kaznena djela kriminaliteta bijelog ovratnika su često i ponovni počinitelji. Weissmann i Block (2007; prema Perri, 2011) navode da studije pokazuju - iako je recidivizam manji kod počinitelja prijevara i krađa za one koji su kazneno djelo počinili prvi put, za počinitelje s kriminalnom poviješću stope recidivizma ovih kaznenih djela premašuju 50% , što je usporedivo sa stopama recidivizma za pljačke. Korištenjem uzorka „bijelog ovratnika“ i „klasičnih“ počinitelja osuđenih na saveznim sudovima utvrđeno je da su „bijeli ovratnici“ imali manje prethodnih uhićenja (Benson i Moore, 1992; prema Perri, 2011).

Nerijetko se prvi put osuđen počinitelj miješa s jednostrukim počiniteljem, odnosno nedostatak prethodnog zapisa nije i ne bi trebao biti sinonim za nedostatak prethodnog prijestupa (Freiberg, 2000; prema Perri, 2011).

5.6.Motivacija

Singer i sur. (2002) koristoljublje vide kao glavni motiv gospodarskih delikata te ukazuju na mnogo sličnosti između počinitelja tih delikata i počinitelja imovinskih delikata iz nižih socijalnih stratifikacija. Zajednički su im ciljevi, a razlikuju se u tehnikama i modalitetima njihove realizacije.

Počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika prijevaru smatraju prihvatljivom i uobičajenom kako bi prevladali financijske poteškoće ili napravili profit za organizaciju. Mogu počinuti prijevaru za osobnu korist, a zatim opravdati svoje djelo tvrdeći da su to učinili kako bi unaprijedili interese organizacije (Blickle i sur., 2006; prema Perri, 2011).

Jedna je studija pratila tijek života i razvoj počinitelja bijelog ovratnika i čimbenike koji ih vode do počinjenja kaznenog djela. Ispostavilo se da “sami situacijski faktori ne mogu objasniti kriminalitet bijelog ovratnika ” (Van Onna i sur. 2014; prema Fredericks i sur., 2016).

5.7. Prilagodba počinitelja na zatvorske uvjete

Počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika obično dolaze iz dramatično drugačijih društvenih pozadina i imaju mnogo manje iskustva s kaznenopravnim sustavom od pojedinaca koji čine uobičajeni „ulični“ kriminal (Benson i Kerley, 2000; prema Logan, 2017; Benson i Simpson, 2015; prema Logan, 2017; Weisburd, Wheeler, Waring i Bode, 1991; prema Logan, 2017). Istraživanje od Wheeler i sur. (1988; prema Logan, 2017) sugerira da su počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika prosječno: srednjovječni bijelci koji su bolje obrazovani i vjerojatnije imaju stabilno zaposlenje nego klasični počinitelji. Studije su također pokazale da je manje vjerojatno da su osuđeni počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika prethodno bili uhićeni i obično imaju kriminalne karijere koje se razlikuju od onih koji su osuđeni za klasična kaznena djela - osobito u pogledu učestalosti kršenja (Benson i Moore, 1992; prema Logan, 2017).

U svjetlu tih razlika, Logan (2017) navodi kako postoji razlog za vjerovanje da počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika mogu reagirati na zatvaranje na načine koji se dramatično razlikuju od uobičajenih počinitelja. Doista, postoje dva pravca razmišljanja o tome kako počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika reagiraju na zatvaranje. S jedne strane, neki tvrde da će ovi počinitelji zbog svoje pozadine i nedostataka iskustva s kaznenopravnim sustavom doživjeti veće poteškoće u prilagođavanju zatvorskom životu od drugih zatvorenika. Navedeno se spominje kao hipoteza posebne osjetljivosti (*special sensitivity hypothesis*), a perspektiva se temelji na shvaćanju da prijelaz iz života na slobodi (koji uključuje privilegije) u život koji je obilježen strogim regulacijama i materijalnim deprivacijama može biti posebno šokantan za novo zatvorene počinitelje kriminaliteta bijelog ovratnika.

Nadalje, zagovornici tog stajališta tvrde da ovi počinitelji zatvaranjem više gube od ostalih počinitelja i da je stigmatizacija doživljena kao posljedica gubitka posla, profesionalnih dozvola i ugleda u zajednici dovoljna kazna (Benson, 1984; prema Logan, 2017; Mann, Wheeler, i Sarat, 1988; prema Logan, 2017; Pollack i Smith; prema Logan, 1983; Renfrew, 1977; prema Logan, 2017).

S druge strane, postoje oni koji vjeruju kako socijalne i pozadinske karakteristike počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika mogu poslužiti kao prednost u zatvorskom okruženju (Logan, 2017). Zagovornici ove hipoteze posebne otpornosti (*special resiliency hypothesis*) tvrde da počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika mogu biti bolje opremljeni osobnim i društvenim

kapitalom potrebnim za izazove i uvjete institucionalnog života (Benson i Cullen, 1988; prema Logan, 2017; Stadler, Benson i Cullen, 2013; prema Logan, 2017).

Kao što je već spomenuto, ovi počinitelji gotovo su uvijek obrazovaniji od prosječnih zatvorenika. Osim toga, oni mogu imati više utemeljen osjećaj identiteta, jače veze s pojedincima izvan zatvora, kao što su supružnici ili djeca, kao i veću predanost tradicionalnim vrijednostima od prosječnih počinitelja. Važnost leži u tome da su takvi čimbenici prethodno povezivani sa smanjenjem razine stresa u zatvorskom okruženju (Clemmer, 1958; prema Logan, 2017; Irwin, 1970; prema Logan, 2017; Porporino i Zamble, 1984; prema Logan, 2017; Wooldredge, 1999; Prema Logan, 2017).

Međutim, osim pojedinih studija slučaja (Benson i Cullen, 1988; prema Logan, 2017; Mann, Wheeler i Sarat, 1988; prema Logan, 2017; Pollack i Smith, 1983; prema Logan, 2017; Renfrew, 1977; prema Logan, 2017) i nekoliko studija provedenim na malim uzorcima (Payne, 2003; prema Logan, 2013; Stadler, Cullen i Benson, 2013; prema Logan, 2017), empirijski status navedenih dviju perspektiva nije strogo testiran.

Slična je zapažanja dao je i Payne (2003, prema Logan) koji je primijetio da se deprivacije koje su iskusili zatvorenici (počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika) kvalitativno razlikuju od deprivacija koje su iskusili ostali zatvorenici.

Kao rezultat njihovog zatvaranja, Payne (2003, prema Logan, 2017) je primijetio da mogu:

1. doživjeti gubitak statusa u kojem oni padaju niže na društvenoj ljestvici nego počinitelji koji su već nižeg statusa
2. imaju manje pojedinaca s kojima se mogu identificirati dok služe kaznu zatvora
3. izgubiti osjećaj o tome kakvi jesu kao osobe što je rezultat stigmatizacije od strane članova društva
4. teže prelaze iz života na slobodi koji uključuje autonomiju u život obilježen strogim regulacijama i materijalnim deprivacijama
5. odustati od nade za vlastitu budućnost, jer većina nikada neće moći raditi u svojoj izvornoj karijeri

6. KAŽNJAVANJE POČINITELJA

6.1.Svrha kažnjavanja

Prilikom izricanja kazne počinitelju kaznenog djela, sud brine o tri glavne kategorije informacija. Prvo, postoje opći ciljevi kažnjavanja. Svrha izricanja kazne općenito, u širem smislu, je nametanje „pravedne“ kazne počinitelju, drugim riječima, kako bi se odredio oblik retribucije, kako bi se počinitelja ili druge odvratio od sličnog kaznenog djela, rehabilitacija počinitelja, osuda vrste ponašanja u kojem je počinitelj bio angažiran i kako bi se zaštitila zajednica. Sve ove svrhe ne mogu koegzistirati, ali ih sudovi pokušavaju pomiriti trudeći se uravnotežiti različite svrhe i čimbenike, od počinitelja do počinitelja, od kaznenog djela do kaznenog djela. Drugo, postoje podaci o samom kaznenom djelu (uključujući pitanja koja se odnose na težinu kaznenog djela), društvenoj opasnosti, nanesej šteti, učestalosti kaznenog djela, stupnju sudjelovanja počinitelja i slično. Konačno, postoje informacije o samom počinitelju: njegova ili njezina dob, spol, karakter, mentalno zdravlje, obiteljske i poslovne okolnosti te opća društvena povijest (Fox i Freiberg, 1999; prema Freiberg, 2000).

Šteta uzrokovana kriminalitetom bijelog ovratnika kako navodi Freiberg (2000) može biti ozbiljna, pozivajući na razmjerno ozbiljnu presudu. Ipak navodi kako kažnjavanje kriminaliteta bijelog ovratnika proizvodi više paradoksa, jer odmazda nije jedina svrha izricanja kazne. Čini se da je opće odvracanje osobito primjenjivo na počinitelje kriminaliteta bijelog ovratnika koji će vjerojatnije biti racionalni pojedinci koji će odmjeravati prednosti počinjenja zločina i troškove toga da budu uhvaćeni i kažnjeni.

Kazne izrečene počiniteljima kriminaliteta bijelog ovratnika će vjerojatnije utjecati na njihove suradnike, koji će za razliku od drugih počinitelja, vjerojatnije pratiti vijesti/zbivanja i biti svjesniji „sudbine“ u svojoj sredini. S druge strane, posebno odvracanje/zastrašivanje, odnosno odvracanje pojedinca koji je pred sudom, vjerojatno će imat manju težinu ako je recidivizam malo vjerojatan kao što je uglavnom slučaj s počiniteljima kriminaliteta bijelog ovratnika. Rehabilitacija nije glavni problem u većini slučajeva, a zatvor je malo vjerojatno mjesto odlaska. Osim ukoliko ne postoji neki psihološki „problem“ koji je prouzročio neprirodno ponašanje,

tretman vjerojatno neće biti osnova na kojoj se donosi odluka o odmjeravanju kazne (Freiberg, 2000).

Henning (2015) ističe dva osnovna obrazloženja navedena za izricanje kazne za ponašanja koja se smatraju kaznenim, *odvracanje* i *retribucija*. Dok se nude i drugi razlozi, *onesposobljavanje* i *rehabilitacija*, većina teorija kažnjavanja se okreće od oko ova dva pojma. Odvracanje, što je izraz utilitarizma, je određenje da će određena kazna biti dovoljna za stvaranje koristi za društvo sprečavanjem budućeg nedoličnog ponašanja nad troškovima istrage, kaznenog progona i (gdje je potrebno) zatvaranja. Čak i veća vjerojatnost da netko bude uhvaćen nema mnogo utjecaja u odvracanju od kršenja ako je vrijeme progona odgođeno dovoljno dugo kako bi počinitelj propustio učinak bilo kakve kazne.

Senat je u Australiji 2015. uputio pitanje o nedosljednosti i neadekvatnosti sadašnjih kaznenih, građanskih i administrativnih kazni za korporativne i ekonomske prijestupe ili kriminalitet bijelog ovratnika Povjerenstvu za ekonomske reference (*ERC: Economics References Committee*) te zatražio istragu/uvid i izvješće. Djelomično, različita stajališta izražena od strane sudionika vezana uz adekvatnost kazni za kaznena djela bijelog ovratnika odražavaju jednako različita stajališta o svrsi kazni u okviru šire usklađenosti i okvira provedbe. Neki sudionici, uključujući regulatorne i agencije za provedbu, tvrdili su da je primarna svrha kazne za kaznena djela bijelog ovratnika odvracanje/zastrašivanje na individualnoj razini i na razini šire zajednice. Međutim, drugi sugeriraju da je važno ne precijeniti odnos između kaznenih postavki i odvracanja/zastrašivanja, te upozoravaju da to dovodi do rizika i nametanja kazni koje su nesrazmjerne s kaznenim djelom, nedjelotvorne u odvracanju/zastrašivanju ili oboje. Ove suprotne perspektive bile su očite u različitim izraženim pogledima sudionika upita o djelotvornosti i prikladnosti kazne zatvora za počinitelje kaznenih djela bijelog ovratnika. Neki sudionici su pak tvrdili da je kazna zatvora najsnažnije sredstvo odvracanja/zastrašivanja za počinitelje i potencijalne počinitelje. Drugi su, međutim, uzvratili tvrdnjom da je kazna zatvora rijetko opravdana u slučajevima nenasilnog kriminala (uključujući kaznena djela bijelog ovratnika) te da je u svakom slučaju neučinkovita u odvracanju/zastrašivanju počinitelja. Kao što kazne mogu biti postavljene s više svrha uzetih u obzir, tako i u odmjeravanju kazne sudovi počiniteljima kaznenih djela uzimaju u obzir niz razmatranja i svrhe. U zakonodavstvu su utvrđene višestruke svrhe kazne i druga pitanja koja bi sud trebao imati u vidu pri donošenju

presude. Neki su sudionici ukazali na višestruke svrhe kazne posebice za kaznena djela kriminaliteta bijelog ovratnika u pogledu maksimalne razine tih kazni i do koje ih mjere sudovi nameću. Pojedinci koji su pretrpjeli posljedice kriminaliteta bijelog ovratnika naglasili su važnost korištenja sustava kažnjavanja za pružanje “pravde” žrtvama. Međutim, više od bilo kojeg drugog faktora, dobiveni dokazi sugerirali su da bi prije svega kazne trebale biti osmišljene i nametnute s ciljem odvraćanja/zastrašivanja počinitelja i potencijalnih počinitelja (The Senate Economics References Committee, 2017).

6.2. Problematika određivanja odgovarajuće kazne

Kažnjavanje počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika kako navodi Henning (2015) predstavlja izniman problem u određivanju odgovarajuće kazne za ponašanje koje se ne mora odmah činiti kao kriminalno ili može uključivati amorfne žrtve, kao što su „tržište“ ili organizacije koje ne trpe na isti način kao oni pojedinci koji su opljačkani ili napadnuti. Okrivljenik može predstavljati mali rizik za recidivizam, barem za kaznena djela koja su jednokratni prijestupi (a ne sustavna krađa ili prijevare), tako da pojam specifičnog odvraćanja osobe od ponovnog kršenja zakona može biti u velikoj mjeri irelevantan. Potreba za rehabilitacijom također je minimalna jer počinitelji lako shvaćaju ozbiljnost kršenja (pod pretpostavkom da se slažu da je kazneno djelo počinjeno) i šteta koja je nastala iz osude počinitelja (kao i treće strane) može biti jednaka ili veća od učinka kazne. Zahtjev za zaštitom društva izoliranjem počinitelja je minimalan jer postoji mala sigurnosna prijetnja koju predstavlja njihova prisutnost (Henning, 2015).

Kriminalitet bijelog ovratnika stavlja suce u tešku poziciju jer će u većini slučajeva postojati barem neki dokazi koji podupiru da je osuđenik vrijedan „milosrđa“ tako da se nameće ideja da zatvaranje neće poboljšati ili zaštititi društvo. U ovom dijelu opće odvraćanje ima važnu ulogu, čak i ako nije efektivno za postizanje navedenog cilja - uvjeravanja drugih da se ne uključuju kaznena djela. Odvraćanje ima vrijednost u procesu nametanja kazne jer djeluje kako bi spriječilo suce da podlegnu tome da optuženike bijelog ovratnika vide u svjetlu „pokajničke osobe“ koja je sudjelovala u aberacijskom ponašanju, ali vjerojatno neće ponoviti isto. Ako je poruka kaznene presude dostavljena društvu, a ne samo određenom pojedincu pred sudom, onda odvraćanje/zastrašivanje osigurava značajan put kako bi se osiguralo da kazne odražavaju sudski

cilj sprječavanja budućih kaznenih djela bez obzira na to postoji li bilo koji stvarni utjecaj na one koji bi mogli podleći iskušenju izvršenja kaznenog djela (Henning, 2015).

Niz sudionika Povjerenstva za ekonomske reference (*ERC: Economics References Committee*) uključujući regulatorna tijela i tijela za provedbu zakona, naglasili su kako su maksimalne kazne i strogo kažnjavanje bile presudne u sprječavanju daljnjeg nedozvoljenog ponašanja određenog počinitelja (specifično odvrćanje). Odvrćanje potencijalnih prijestupnika u široj zajednici od počinjenja kaznenog djela odnosi se na generalno odvrćanje. Regulatorne agencije i agencije za provedbu zakona jednoglasno ističu važnost kazne u odvrćanju/zastrašivanju od kaznenih djela. Kako bi se spriječila sporna ponašanja i teoretske maksimalne kazne i dobivene kazne moraju imati snažan odvrćajući/zastrašujući učinak. Kako bi bile učinkovite, zabrane moraju biti u mogućnosti učinkovito provedene, a postignute kazne moraju nadmašiti dobit koju tvrtke dobivaju od protu-tržišnog ili nedozvoljenog ponašanja. Upozoravaju da je opće odvrćanje zapravo bilo primarno u izricanju kazne u slučajevima kaznenog djela bijelog ovratnika i objašnjavaju da je to bilo osobito istinito s obzirom na prirodu kaznenog djela i počiniteljima u slučajevima bijelog ovratnika. Navode da postoji vrlo značajna sudska praksa žalbene razine koja naglašava ozbiljnost kriminaliteta bijelog ovratnika i njegov utjecaj na zajednicu. Ta sudska praksa također utvrđuje načelo da je generalno/opće odvrćanje primarni cilj kažnjavanja. Upravo to je vrlo važno kod počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika koji obično dolaze pred sudove s „impresivnim“ karakterom te bez prethodnih kaznenih osuda. U različitim okolnostima prethodno „dobro ponašanje“ može djelovati tako da značajno ublaži kaznu počinitelju. Međutim, sudovi priznaju da je to česti čimbenik koji je omogućio kazneno djelo, dopuštajući počiniteljima bijelog ovratnika da dobiju i iskoriste položaj povjerenja. Prema tome, sudovi koji izriču kazne daju malu težinu prethodnom „dobrom ponašanju“ prilikom izricanja kazne za kaznena djela bijelog ovratnika. Kao tako mnogi pojedinci osuđeni za ozbiljna kaznena djela bijelog ovratnika rutinski su osuđeni na značajne kazne zatvora (The Senate Economics References Committee, 2017).

Henning (2015) navodi da ako je zastrašivanje jedini ili čak primarni cilj kažnjavanja, tada se može donijeti razuman argument da bi sustav novčanih kazni bio učinkovitiji od zatvaranja, barem za počinitelje kriminaliteta bijelog ovratnika. Profesor Posnera (prema Henning, 2015) je rekao da „novčano kažnjavanje bogatog počinitelja bolje od njegovog zatvaranja iz stanovišta

društva, jer to je manje skupo i ne manje efikasno“. U svojoj srži, konzekvencijalistički pristup kažnjavanju oslanja se na sposobnost slično situiranih pojedinaca da shvate kada troškovi nezakonitog ponašanja nadmašuju benefite i onda racionalno reagiraju na to određenje. Naravno racionalni donositelj odluke može kaznu smatrati oblikom oporezivanja i tako će uložiti u taj trošak u odlučivanju hoće li djelovati, osim ako nije cijena toliko visoka da bi bilo koja odluka donesena bila neekonomična.

Postoji li mogućnost da počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika imaju povoljniji tretman od običnih prijestupnika, to jest, postoji li bilo kakvo neopravdano odstupanje? Poteškoća u odgovaranju na ovo pitanje je da ih nije moguće uspoređivati. Pripadnici različitih društvenih slojeva imaju tendenciju počinuti različite vrste kaznenih djela. Niti članovi različitih društvenih klasa nužno imaju istu kaznenu evidenciju, tako da je i to važno osigurati za pravednu usporedbu (Levi, 1989; prema Freiberg, 2000). Empirijski dokazi su slabi ne samo zbog ograničenog broja studija i njihovog ograničenog spektra počinitelja nego i zbog problema da se mnogi počinitelji koji bi mogli doći pred sud, preusmjeravaju kroz niz građanskih i upravnih postupaka (Shover, 1998; prema Freiberg, 2000).

Iznos novčanog gubitka bitan je udio u odlučivanju o kazni od strane sudaca, ali postoje ograničenja u odnosu između količine izgubljenog novca i kazne koja je izrečena. Iako se šanse da će osoba biti osuđena na kaznu zatvora povećava s većim gubicima, odnos je krivoliki, a ne aritmetičan. Nakon što je određen iznos dosegnut, iznos gubitka neće znatno utjecati na kaznu (Freiberg, 2000).

Studije o nejednakosti u izricanju kazni navode dvosmislene rezultate o odnosu između društvene klase i težine kazne (Freiberg, 2000). Hagan i sur. (1980; prema Freiberg, 2000) ispitali su podatke dobivene iz deset saveznih sudova u Sjedinjenim Američkim Državama u odnosu na kazne za kriminalitet bijelog ovratnika da bi utvrdili postoji li veza između statusnih obilježja počinitelja kaznenih djela i kazni koje su im izrečene. Koristeći fakultetsko obrazovanje i dohodak kao pokazatelje društvenog statusa, a držeći druge varijable konstantnim, otkrili su da ukupni počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika nisu primili znatno blaže kazne od manje obrazovanih klasičnih počinitelja.

Počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika češće su podvrgnuti kaznama kao što je društveno korisni rad, a ne zatvorskim kaznama kao većina nasilnih počinitelja. Smatraju ih nenasilnima i stoga se ne smatraju prijetnjom društvu, ali to mišljenje je naivno. Kriminal u bijelim ovratnicima ima mnogo veći trošak za društvo. Pojavljuje se u većim razmjerima, a prekršitelje se ne odvraća uvijek novčanim kaznama i društveno korisnim radom. Recidivizam je veći zbog toga što su kazne neučinkovite (Fredericks i sur., 2016).

U slučajevima kriminaliteta bijelog ovratnika često se raspravlja da zaslužena kazna nije potrebna jer je počinitelj pretrpio dovoljno kroz proces uhićenja, javnog suđenja i izricanje kazne plus bilo kakve kolateralne poteškoće. Uravnoteženje stvarnih i simboličkih aspekata postupka izricanja kazne leži u srži problema kažnjavanja počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika. Kazna nosi važnu simboliku značenja u smislu svojih emocionalnih i moralnih poruka (Freiberg, 2000).

Garland (1990: prema Freiberg, 2000) i Durkheim (1983; prema Freiberg, 2000) navode da kazna zatvora prenosi drugačiju poruku zajednici nego primjerice novčana kazna ili rad za opće dobro.

6.3. Teška kaznena djela koja čine “dobri” pojedinci?

Jedna od značajki koja se razlikuje prilikom kažnjavanja počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika u odnosu na „klasične“ počinitelje jest da su sudovi trebaju osuditi teška kaznena djela i počinitelje koji „nisu toliko loši“ (Freiberg, 2000).

Nadalje, nedostatak zapisa o prijašnjem kažnjavanju vidi kao posebna razlika između „klasičnih“ počinitelja i počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika. To je relevantno za procjenu moralnog karaktera, reakciju na prošle sankcije i procjenu vjerojatnog budućeg prekršaja (Wheeler i sur., 1988; prema Freiberg, 2000).

Međutim, postavljanjem velike težine na nedostatak prethodnog zapisa može suca staviti u težak položaj u kojem bi se počinitelji kriminaliteta bijelog ovratnika tretirali blaže, osobito onda kada se radi o nedostatku prethodnog zapisa, a ne o nedostatku prethodnog kaznenog djela koji je u pitanju. Ovo je često predmet rasprave, u odnosu na počinitelje kriminaliteta bijelog ovratnika i

seksualne prijestupnike, da su mnogi imali dugu povijest nepoštivanja zakona, ali su samo jednom uhvaćeni, a zatim predstavljeni kao „jednostruki prijestupnici“ (Freiberg, 2000).

6.4. Ozbiljnost kaznenog djela

Postoje brojni razlozi zašto se krađa države ili velikih korporacija smatra manje ozbiljnom (barem od strane počinitelja) nego što se smatra krađa nekog pojedinca. Prvo, postoji psihološka udaljenost između počinitelja i žrtve. Drugo, „veličina“ žrtve znači da se gubitak lakše rasporedi. U odnosu na državu, postoji opća averzija zbog njezinog nametljivog ponašanja. Konačno, velik dio ponašanja smatra se ne-kaznenim ili moralno neutralnim pa počinitelji mogu racionalizirati svoja djela protiv države. S druge strane, ukoliko je kazneno djelo pažljivo i namjerno planirano te izvršeno, sudovi se općenito time bave ozbiljnije. Kaznena djela koja su počinjena impulzivno, mogu se smatrati nekarakterističnima (i manje vjerojatnima da će se ponoviti) i da će se lakše otkriti nego kaznena djela koja uključuju znatne pripreme i organizaciju (Freiberg, 2000). U procjeni razine štete, kako navode Smigel i Ross (1970; prema Freiberg, 2000), niska vidljivost kaznenih djela protiv birokracije kombinirana s nepopularnošću žrtava rezultira neuspjehom javnosti da stigmatizira počinitelje tih kaznenih djela.

6.5. Odvracanje/zastrašivanje

Je li odvracanje relevantno u kažnjavanju optuženih počinitelja bijelih ovratnika? Svakako je upitno ima li kazna izrečena jednom počinitelju kriminaliteta bijelog ovratnika utjecaj na druge jer su kršenja obično proizvod jedinstvenog skupa okolnosti koje su omogućile da se zločin dogodi i počinitelji često ne vjeruju da su se upustili u djelo od kojeg treba odvracati (Henning, 2015).

Ukoliko oni koji su osuđeni ili su proglašeni odgovornima u građanskim kaznenim postupcima smatraju da će biti subjektima ozbiljnih i značajnih kazni i zastrašujući učinak odvracanja bit će mnogo veći (ERC: Economics References Committee, 2015). Nasuprot tome, Bagarić (prema ERC, 2015) je odbacio teoriju općeg odvracanja kao „apsolutni mit“. Tvrdi da, iako se može činiti protu-intuitivnim, ozbiljnost kazne ima malo utjecaja na razmišljanje počinitelja za razliku od rizika otkrivanja: “Devedeset tri posto kriminologa diljem svijeta zna da ne postoji korelacija između težine kazne i smanjenja kriminala, zdrav razum nam govori da postoji. Mislimo da ljudi

postupaju racionalno i razborito kada razmišljaju o sljedećim akcijama i stvaramo pretpostavke da kada se ljudi spremaju počinuti kazneno djelo sjednu i razmišljaju: Ako to učinim, što će mi se dogoditi? I ako je posljedica doista loša (kazna zatvora na deset godina) onda neće to učiniti. Empirijski dokazi pokazuju da to tako ne funkcionira. Možemo povećati kazne za počinitelje bijelog ovratnika na trideset godina zatvora za svako kazneno djelo u bijelom ovratniku i to ne bi utjecalo na smanjenje kriminaliteta. Jedino što će smanjiti broj kaznenih djela u bijelom ovratniku je povećati percepciju u umu ljudi da ako nešto učine pogrešno biti će i uhvaćeni.” Pojašnjavajući svoj argument, Bagarić (prema ERC, 2013) je sugerirao da odvraćanje/zastrašivanje djeluje u apsolutnom smislu, ali ne u marginalnom smislu. Apsolutno odvraćanje, objasnio je: “... tvrdi da, kako bi rizik od otkrivanja bio djelotvoran, ljudi trebaju shvatiti da ako ih uhvate, moraju postojati teškoće i neugodnosti koje će biti povezane s tim. Ali neugodnost ne mora biti nešto što će štetiti poreznim obveznicima još više sa pet godina zatvora. Neugodnosti mogu biti red u zajednici ili uklanjanje njihove imovine. Neugodnost samo treba biti nešto što bi pojedinac htio izbjeći. Ne mora biti groteskno iznad u usporedbi s razinom štete njihovog kaznenog djela. Odvraćanje djeluje u apsolutnom smislu, ali ne u marginalnom smislu” (The Senate Economics References Committee, 2017).

Henning (2015) navodi kako je na korporativnom frontu bilo nekoliko značajnih kazni koje su banke prihvatile u nagodbama s Ministarstvom pravosuđa i drugim agencijama za njihovu ulogu u lošem hipotekarnom kreditu i pakiranju tih kredita u vrijednosne papire prodane drugim investitorima. Barem tamo gdje se odvija korporativno neprimjereno ponašanje, poruka zastrašivanja novčane kazne, čak i ona koja se računa u milijardama dolara, neće nužno se čuti izvan određene industrije u kojoj se tvrtka posluje. Ali postavlja se pitanje zna li uprava u jednoj tvrtki što se zapravo dogodilo u drugoj ili hoće li se internalizirati prijetnja sankcije mijenjanjem poslovanja je otvoreno pitanje. Za razliku od pojedinca koji može zamišljati da je u sličnom položaju s osobom koja je kažnjena, nije vjerojatno da će se korporativni službenici smatrati usporedivima kada samo je organizacija kažnjena. I paradoks kazne nametnute javnoj korporaciji je da sadašnji dioničari plaćaju cijenu za kriminalno ponašanje, a ne službenici ili direktori koji su odgovorni za kazneno djelo.

Henning (2015) ističe da samo zato što se odvracanje ne čini značajnim utjecajem u smanjivanju količine kaznenih djela u bijelim ovratnicima ne znači nužno da je nevažno i treba ga odbaciti iz procesa nametanja kazna.

6.6. Kazna zatvora

Iako to nije poznato, broj počinitelja koji su osuđeni na kaznu zatvora za kriminalitet bijelog ovratnika u Sjedinjenim Američkim Državama u stalnom je porastu posljednja dva desetljeća. Sada je više počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika smještenih u zatvorima u SAD-u nego ikada prije, a javna podrška progona i zatvaranja počinitelja je u porastu (Cullen, Hartman i Jonson, 2008; prema Logan, 2017; Unnever, Benson i Cullen, 2008; prema Logan, 2017). Prema nekim procjenama, otprilike jedan od dva počinitelja osuđenih za kazneno djelo bijelog ovratnika služit će barem neko vrijeme u zatvoru (Higgins, 1999; prema Logan, 2017). Najnovije statistike kriminaliteta bijelog ovratnika ukazuju na to da se sve više izriču kazne zatvora dužeg trajanja za kaznena djela iz te domene nego u prošlim godinama (Stadler, Benson i Cullen, 2013; prema Logan, 2017).

Jedno od glavnih opravdanja za izricanje zatvorske kazne nakon osude je uvjerenje da će odvratiti i osuđenika (posebno odvracanje) i one koji su u sličnoj situaciji (opće odvracanje) od budućih uključivanja u kršenje zakona zbog toga što cijena počinjenja kriminala premašuje korist. Za većinu počinitelja bijelih ovratnika, nema obveznih (*mandatory*) minimalnih zatvorskih kazni, za razliku od slučajeva kaznenih djela povezanih uz drogu i dječje pornografije tako da u nekim slučajevima okrivljenik ne mora biti zatvoren i moguće je samo da bude izrečeno ograničenje (*home confinement*). Također postavlja pitanje - koliko je i kakva vrsta kazne dovoljna za počinitelja bijelog ovratnika koji predstavlja mali rizik za fizičku sigurnost drugih, često bez prethodnih zapisa o nezakonitom ponašanju te je prethodno bio produktivan član društva? Konačno zaključuje da postoje gotovo nikakve smjernice za adekvatno kažnjavanje ovog tipa kriminaliteta (Henning, 2015).

Razlike u stajalištima između sudionika Povjerenstva za ekonomske reference (ERC: Economics References Committee) o namjeni kazne i njihovom odnosu prema odvracanju/zastrašivanju pronašle su svoj najjasniji izraz u dokazima koji se tiču izricanja zatvorske kazne u slučajevima kriminaliteta bijelog ovratnika. Neki su tvrdili da je kazna zatvora bila presudan dio kaznenog okvira, posebice zbog snažnog zastrašujućeg učinka. Odbor je također primio veliki broj

podnesaka pojedinaca koji su pretrpjeli gubitak zbog kriminaliteta bijelog ovratnika, a mnogi od tih pojedinaca naglasili su potrebu za strožim kaznama zatvora. Nasuprot tome, neki svjedoci tvrde da je zatvor rijetko odgovarajući ili proporcionalan odgovor na kriminalitet bijelih ovratnika, a neki su također tvrdili da to nije učinkovito sredstvo odvraćanja. Nisu se svi sudionici složili da je slanje većeg broja počinitelja kriminaliteta bijelog ovratnika u zatvor na duže vrijeme bilo učinkovito ili proporcionalno. Neki su pitali zašto bi počinitelji trebali biti podloženi drugačijem tretmanu od drugih ne-nasilnih prijestupnika, je li zatvor proporcionalan ili troškovno učinkovit odgovor na počinitelje u većini slučajeva te propitivali ideju da bi strože zatvorske kazne imale značajniji odvraćajući učinak. Neki podnositelji su naglasili da bi se kazna zatvora uvijek trebala smatrati kaznom posljednjeg izbora. Na primjer, dr. Zirnsak je objasnio da Jedinствена crkva (JIMU) smatra zatvaranje kao odgovarajuću kaznu samo u „ekstremnim slučajevima“ u kojima je postojala potreba za zaštitom zajednice ili za „slanjem poruke o zastrašivanju u nekim slučajevima za stvarno nečuvena kriminalna počinjenja“ (The Senate Economics References Committee, 2017).

Wheeler i sur. (1982; prema Freiberg, 2000) ispitali su osam kategorija kaznenih djela. Njihov glavni zaključak je bio taj da vjerojatnost zatvaranja raste s društvenim statusom okrivljenika. Također zaključuju da je spol važna varijabla tj. da žene rjeđe dobivaju kaznu zatvora. Što se tiče iznenađujućeg rezultata vezanog uz društveni status, oni objašnjavaju da su možda neki počinitelji preusmjereni u ranijem dijelu procesa, da u uobičajenim prijevarama društvena klasa nije bila važna, i da su suci izrazili snažan osjećaj protiv prijestupa napravljenih iz pohlepe od onih iz „potrebe“, posebice kaznenim djelima koje su počinile osobe na položajima povjerenja i autoriteta.

Utjecaj zatvorskih kazni na stopu recidivizma nije veći za počinitelje bijelih ovratnika nego za „ulične“ počinitelje. Odvraćanje ima mali utjecaj na gospodarski kriminal kada postoji nizak stupanj vjerojatnosti da počinitelji budu uhvaćeni (Henning, 2015).

6.7. Utjecaj strožih kazne

Čini se da je odvraćanje/zastrašivanje glavni razlog za nametanje niza strožih kazni u slučajevima kriminaliteta bijelog ovratnika, uključujući novčane kazne izrečene korporacijama

za građanske i kaznene prekršaje. Čak i prije dolaska Saveznih smjernica o odmjeravanju kazne, savezni su suci gledali na kaznu izrečenu za kaznena djela kriminaliteta bijelog ovratnika isključivo u smislu odvratanja. Kazne koje se danas izriču za kaznena djela kriminaliteta bijelog ovratnika mnogo su veće, a suci ih i dalje opravdavaju na temelju odvratanja (Henning, 2015).

Nedavna studija kazni izrečenih za trgovanje na temelju povlaštenih informacija pokazuje povećanje od 31,8% u razdoblju od pet godina završno s prosincem 2013., u odnosu na prethodnih pet godina. Važno je napomenuti da je prosječna kazna za trgovanje na temelju povlaštenih informacija porasla s 13,1 mjeseci na 17,3 što nije baš „drakonsko“ u odnosu na zatvorske kazne za kaznena djela vezana uz droge i dječju pornografiju. Prosječna kazna za prijevaru (*fraud*) povećana je za oko 30% u razdoblju od 2006. do 2013. godine, s 18,6 mjeseci na 24 mjeseca. Upravo povećane kazne za suštinski kriminalitet bijelog ovratnika kao što je trgovanje povlaštenim informacija, čiji su počinitelji korporativni vođe i milijunski investitori, trebaju imati primjetan zastrašujući učinak na druge (Henning, 2015).

Istraživanje, međutim, pokazuje da je zastrašujući učinak kazne minimalan za ulična kaznena djela i kaznena djela kriminaliteta bijelog ovratnika, dok vjerojatnost otkrivanja i brze presude ima daleko veći učinak. Vjerojatnost osude, ne samo težina kažnjavanja, utječe na to kako pojedinci djeluju pri odlučivanju o kriminalnom ponašanju (Henning, 2015).

Barem oni koji djeluju u svijetu „bijelog ovratnika“, kako navodi Henning (2015), glavni su kandidati za poruku odvratanja iz povećanja kazni, s obzirom na njihovo obrazovanje, viši društveni i ekonomski položaj, koje bi bilo ugroženo sa osudom i većim strahom od zatvaranja.

6.8. Odgovor na odvratanje/zastrašivanje

Ljudi koji djeluju u svijetu bijelog ovratnika čine se najvjerojatnijim kandidatima da budu svjesni zatvorske kazne izrečene nekome u istoj industriji, te „odgovoriti“ izbjegavanjem budućeg nedoličnog ponašanja, čak i za akcije koje se čine uobičajenima/tipičnima u modernom poslovnom okruženju. Naslovi koje generiraju kazne poput 150-godišnjeg zatvora za Bernie Madoff-a do jedanaest godina za Raj Rajaratnam-a za trgovanje na temelju povlaštenih informacija trebaju imati značajan zastrašujući učinak jer poslovna zajednica obraća pozornost na ono što se događa njihovim članovima. Naravno, ne postoji način da se mjeri stvarno

odvrćanje, jer nema pouzdanih statistika koje pokazuju koliko kaznenih djela nije učinjeno zbog straha da će biti uhvaćeni i kažnjeni. Oni koji poštuju zakon, iz bilo kojeg razloga, čine veliku većinu pojedinaca, a teško je procijeniti kakvu ulogu tužitelji i kazne igraju u njihovoj odluci da žive život tako da poštuju zakon (Henning, 2015).

Zašto se čini da optuženici u bijelim ovratnicima ne čuju poruku odvrćanja koje značajne kazne namjeravaju komunicirati? Jedna mogućnost je da se poruka jednostavno ignorira, pogotovo oni iz gornjeg dijela uprave koji će najmanje vjerojatno biti procesuirani i stoga će biti spremniji sudjelovati u rizičnom ponašanju. Osoba koja svjesno odabire prijeći crtu nezakonitosti, čak i za dobar razlog - kao što je pokušaj da se tvrtka održi na površini u teškim ekonomskim vremenima - malo će se obazirati na potencijalu kaznu. Za druge, poput onih koji se bave trgovanjem povjerljivim informacijama, oni obično podlegnu pohlepi, a misli o mogućoj kazni su jako su diskontirane, osobito ako vjeruju da su pametniji od onih koji su uhvaćeni i smatraju se sposobnijima u izbjegavanju otkrivanja. Neki se mogu uvjeriti da je ponašanje benigno, bez razmatranja posljedica njihovog ponašanja. Bez obzira na razlog kršenja zakona, potencijalna zatvorska kazna nema značajan zastrašujući učinak na ove počinitelje bijelog ovratnika zbog toga što "očekivanje nagrada i kazni u budućnosti ima zapanjujuće mali učinak na ljudsko ponašanje u usporedbi s nagradama i kaznama u sadašnjosti"(Henning, 2015).

7. TRETMAN POČINITELJA GOSPODARSKOG KRIMINALITETA

7.1. Programi tretmana zatvorenika i maloljetnika

Govoreći o Republici Hrvatskoj, orijentacija Zakona o izvršavanju kazne zatvora primarno je rehabilitacijska, a individualizacija kazne postiže se putem pojedinačnog programa izvršavanja kazne koji obuhvaća *opće* i *posebne programe* tretmana. U kaznionicama i zatvorima za zatvorenike su organizirane su različite aktivnosti putem kojih se ocjenjuju njihova postignuća u

pojedinom segmentu te procjenjuje uspješnost provedbe pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora (PPIKZ) ².

Opći programi tretmana provode se kroz radni angažman, organizirano provođenje slobodnog vremena i izobrazbu zatvorenika i oni se primjenjuju se prema svim zatvorenicima ².

7.2. Pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora – PPIKZ

Kako bi se ostvarila svrha izvršavanja kazne zatvora podrazumijeva se da se izvršavanje kazne zatvora zasniva na rehabilitacijskom pristupu, što pretpostavlja individualizaciju kazne kroz pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora te niz specijaliziranih programa tretmana za selekcionirane skupine zatvorenika ².

Pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora – PPIKZ ²:

- izrađuje se individualno za svakog zatvorenika sukladno njegovim tretmanskim potrebama, obvezama, odgovornostima te stupnju rizičnosti
- sastoji se od pedagoških, radnih, zdravstvenih, psiholoških, socijalnih i sigurnosnih postupaka, primjerenih osobinama i potrebama pojedinog zatvorenika i mogućnostima kaznenog tijela
- izrađuje se u prijavnim odjelima kaznenih tijela na temelju prijedloga Centra za dijagnostiku i mogućnostima kaznenog tijela u roku od 30 dana nakon nastupa na izdržavanje kazne
- donosi ga upravitelj na prijedlog stručnog tima kaznenog tijela

7.3. Posebni programi tretmana i edukativno-razvojni programi

Prema specifičnim skupinama zatvorenika primjenjuju se *posebni programi* tretmana (ovisnici o drogama, ovisnici o alkoholu, nasilni delinkventi, seksualni delinkventi i sl.) s ciljem smanjivanja rizika od ponovnog počinjenja kaznenog djela kroz ublažavanje i otklanjanje

² <https://gov.hr/moja-uprava/pravna-drzava-i-sigurnost/pravna-zastita/izvršavanje-kazne-zatvora/1711> pristupljeno 20.6.2019.

dinamičkih kriminogenih čimbenika. U okviru provođenja pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora, odnosno pojedinačnog programa postupanja, *posebni programi* određuju se zatvorenicima i maloljetnicima, ovisno o procjeni njihovih kriminogenih rizika i tretmanskih potreba ³.

Aktualno se u kaznionicama, zatvorima i odgojnim zavodima primjenjuju sljedeći posebni programi tretmana zatvorenika ³:

- tretman ovisnika o drogama:
 - program po modelu modificirane terapijske zajednice, odnosno klubova liječenih ovisnika (KLO)
 - program pod nazivom „Prevenција ovisničkog recidiva treningom i osnaživanjem“ (PORTOs)
- tretman ovisnika o alkoholu:
 - program po modelu modificirane terapijske zajednice, odnosno klubova liječenih alkoholičara (KLA)
 - program pod nazivom „Osnovni program tretmana osoba s alkoholom uzrokovanim poremećajima“ (TALK)
- tretman počinitelja nasilnih delikata:
 - program ART(*Aggression Replacement Training*)
 - program psihosocijalnog tretmana počinitelja nasilja pod nazivom NAS
- tretman počinitelja seksualnih delikata: program pod nazivom "Prevenција recidivizma i kontrola impulzivnog ponašanja" (PRIKIP)
- tretman zatvorenika s kaznenim djelom iz prometa
- trening socijalnih vještina pod nazivom: "Jačanje unutarnje snage" -Trening socijalnih vještina (JUS-TSV).

Od edukativno-razvojnih programa provode se:

- "Zatvorenik kao roditelj"
- "Vozač – čimbenik sigurnosti u prometu".

³ <https://gov.hr/moja-uprava/pravna-drzava-i-sigurnost/pravna-zastita/izvršavanje-kazne-zatvora/1711> pristupljeno 20.6.2019.

Iz navedenog možemo vidjeti kako u Hrvatskoj ne postoji poseban program tretmana namijenjen počiniteljima gospodarskog kriminaliteta.

Priprema i osposobljavanje osuđenika za život na slobodi u skladu sa zakonima te moralnim i društvenim normama jedan je od ciljeva izvršavanja kazne zatvora, ako ne i najvažniji. Taj se cilj postiže putem razrađenih stručnih postupaka i aktivnosti, organizacije rada i života u zatvoru i izvan njega, kazni i nagrada za određena ponašanja, što sve zajedno čini *tretman osuđenih osoba*. Stupanj ispunjavanja ovog cilja kroz tretman ovisi o nizu čimbenika. Neki od čimbenika su: organiziran i rehabilitacijski usmjeren zatvorski sustav, dobra zakonska regulativa, postojanje diferencijalnih institucija (zatvora i zavoda), postojanje odgovarajućih organizacijskih cjelina koje trebaju dijagnosticirati potrebe zatvorenika pri dolasku i tijekom izdržavanja kazne zatvora u svrhu utvrđivanja odgovarajućeg tretmanskog programa i postojanje niza različitih tretmanskih postupaka organiziranih u odgovarajuće tretmanske programe temeljene na potrebama osuđenika (Damjanović, Šarić i Mikšaj-Todorović, 2000).

Kao poseban problem u provođenju tretmanskih programa u hrvatskom zatvorskom sustavu navodi se nedostatak dovoljne i nužne lepeze različitih tretmanskih programa, koji bi zadovoljavali potrebe osuđenih osoba (Damjanović, Šarić i Mikšaj-Todorović, 2000).

Đuroković (2017) navodi da je u statistikama Kaznionice Lipovice Popovače iz 2013. godine iz vidljiv porast novodošlih visokoobrazovanih zatvorenika. Lončarić i Rajić (2014; prema Đuroković, 2017) navode da statistike pokazuju kako je primijećen porast od 7,4% u ukupnom broju novodošlih zatvorenika kroz 2009. godinu na 16.9 % u 2013. godini. Unatoč visokom postotku visokoobrazovanih zatvorenika, koji su većinom počinitelji djela gospodarskog kriminala, ne postoji adekvatni posebni program. Uzimajući u obzir njihovu socijalnu adaptibilnost, stječe se dojam da ti pojedinci "prespavaju kaznu", a rehabilitativna svrha zatvaranja se ne ispuni.

Obilježja samih počinitelja koja su navedena u prethodnim poglavljima vjerojatno imaju utjecaja na postupanje prema njima tijekom prijavljivanja i kaznenog postupka (zbog "iskakanja" iz stereotipne slike počinitelja kaznenih djela kod službenika tijela kaznenog progona). Upravo takvi počinitelji predstavljaju izazov u smislu penološkog tretmana, tj. izvršenja kazne zatvora

jer obilježja počinitelja znatno utječu na strukturiranje individualnog programa postupanja (Kovčo Vukadin. 2017).

Prema Švedskoj Nacionalnoj upravi zatvora i probacije (prema Alalehto, 2003) osobe koje su osuđene na zatvorske kazne za počinjenje gospodarskog kriminaliteta predstavljaju „uzorne“ zatvorenike. Većina njih bili su profesionalci unutar korporativnog svijeta dugo vremena i uglavnom su provodili legitimne poslove. U gotovo svim slučajevima nemaju prijašnje osude. Posebni program za rehabilitaciju počinitelja gospodarskog kriminala nije primjenjivan. Razlozi za to su bili su da ti počinitelji nisu ozbiljni „kriminalci“, ali su napravili jednu pogrešku (Alalehto, 2003). Ahlquist i sur. (1996; prema Alalehto, 2003) navode da se skupina ne smatra posebno vjerojatnom za bježanje iz zatvora te ne predstavljaju sigurnosni rizik unutar institucije ili društva.

Rezultati Panela o istraživanju za rehabilitativnih tehnika (*Panel on research on rehabilitative techniques*) pak navode da unatoč rastućoj zabrinutošću za kriminalitet bijelog ovratnika, njegova definicija ostaje sporna, a znanje o njemu ostaje ograničeno. Prevladava mišljenje da se kriminal bijelog ovratnika uklapa u ekonomski model, da se počinitelji razlikuju od „uličnih“ počinitelja s obzirom na socijalnu klasu, stavove i racionalnost njihovog kaznenog ponašanja i da jednom uhvaćeni počinitelji vjerojatno da neće trebati ili neće biti responzivni na rehabilitacijski program. Također, da je njihova stopa recidivizma niska jer ih posebno odvratanje, opće odvratanje i strategije onesposobljavanje izuzimaju od njihove sposobnosti da ponavljaju svoje kazneno ponašanje (Martin, Sechrest i Redner, 1981).

Nedostaju istraživanja o tome koja vrsta rehabilitacijskog programa bi se primjenjivala ovisno o karakteristikama osobnosti osuđenog prijestupnika. Postoje, međutim, dva aspekta koja se ovdje trebaju spomenuti. Prvo, istraživanje koje je proučavalo osobnost nije jasno u tome jesu li osobine ličnosti biofizički faktor u ponašanju pojedinca ili ekološki uvjetovan faktor koji ovisi o primarno-socijalizaciji i okruženju odgoja pojedinca, ili je kombinacija oba čimbenika (što je najvjerojatnije). To predstavlja temeljno pitanje za vrstu rehabilitacijskih mjera koje su potrebne za počinitelje gospodarskog kriminala. Drugo, istraživanje pokazuje da postoje prilično velike razlike između pozitivnih ekstroverta, neugodnih i neurotičnih ekonomskih počinitelja u načinu na koji djeluju i odnose se na druge. Pozitivni ekstrovert ima društvenu i otvorenu stranu koju treba stimulirati, ali i manipulativnu egoističku stranu koju treba rehabilitirati. Neurotičar je

općenito neodređena i nesigurna osoba kojoj je teško donositi odluke. U ovom slučaju, potrebno je poticajno djelovanje iz okoline koje pomaže osobi da se poveća njegovo/njezino samopoštovanje. Što se tiče prezirnog i okrivljujućeg stava buntovnog tipa, u psihodinamskim terminima, to se može opisati kao primarno socijalizirano razočaranje koje proizlazi iz prošlih iskustava s roditeljima. Pravilno rehabilitacijsko djelovanje treba biti psihološka terapija. Međutim, to bi se moglo pokazati kao pogrešan oblik liječenja ako je osobina ličnosti naslijeđena (Alalehto, 2003).

8. ZAKLJUČAK

Gospodarski kriminalitet nedovoljno je rasvijetljen i osviješten problem. Znanstvene spoznaje odnosno teorijska znanja o ovoj vrsti kriminaliteta su nedostatna, a slično je stanje prisutno u praksi. Dostupna istraživanja, od kojih su neka prikazana u ovom radu, nam ilustriraju opseg i kompleksnost fenomena gospodarskog kriminaliteta. Počevši od kaznenopravnog do šireg određenja gospodarskog kriminaliteta i dalje ne postoji konsenzus u smislu osnovne definicije ove pojave. Iz te osnovne prepreke definiranja predmeta bavljenja proizlaze mnoge teškoće u etiologiji, procjeni opsega i trendova te formalnog društvenog odgovora.

Relevantnost problematike gospodarskog kriminaliteta nije upitna, a aspekti njegovog istraživanja mogu biti različiti. Obzirom da je posebice aspektu osobnosti počinitelja dana mala pozornost i da je taj aspekt bio dugo vremena zanemaran u istraživanjima gospodarskog kriminaliteta raspoložemo s ograničenim znanjima i u tom smislu. Upravo obilježja počinitelja gospodarskog kriminaliteta utječu i na postupanje prema njima tijekom prijavljivanja i kaznenog postupka upravo zbog "iskakanja" iz stereotipne slike klasičnog počinitelja kaznenih djela. Također, obilježja počinitelja predstavljaju izazov u smislu penološkog tretmana jer ona kreiraju strukturu individualnog programa postupanja. Unaprjeđenje znanja u tome pogledu nudilo bi veće izgledе društvu u nastojanju prevencije, suzbijanja i samog tretmana/rehabilitacije počinitelja.

Razna istraživanja uočavaju da počinitelji gospodarskog kriminala koriste tehnike neutralizacije kako bi umanjili/zanijekali odgovornost za svoje postupke i minimizirali ozbiljnost vlastitog kriminalnog ponašanja, a koriste i druge iskrivljene procese mišljenja. Iako psihološki i društveni uzroci njihovih kaznenih djela nisu jasno shvaćeni, od osoblja se još uvijek traži da osiguraju adekvatne programe tretmana/rehabilitacije.

Problematika rehabilitacije/tretmana počinitelja proizlazi iz svega navedenog u prethodnim poglavljima ovog rada. Iz same problematike definiranja, problematike određivanja adekvatne i učinkovite kazne i oskudnog teorijskog znanja te kompleksnosti obilježja počinitelja. Iako je problematika gospodarskog kriminaliteta u svijetu prepoznata i relevantna možemo zaključiti da je ona parcijalno, nesustavno i nedostatno istražena.

Potrebna su daljnja istraživanja ovog fenomena kako bi dobili bolji uvid u aspekte kaznenih djela, tko su počinitelji i pod kojim uvjetima čine kaznena djela kako bi putem toga mogli ponuditi nove tretmanske mogućnosti tj. posebne programe tretmana za počinitelje kaznenih djela iz domene gospodarskog kriminaliteta.

9. LITERATURA

1. Alalehto, T. (2003): Economic Crime: Does Personality Matter?, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 47(3), str 335-355
2. Ball, R.A. (2006): Logika definicije "bijelih ovratnika". *Kriminologija i socijalna integracija*, vol. 14, br. 1:13-21
3. Burke, R.H. (2009): *An introduction to criminological theory*. Willan Publishing, UK
4. Croall, H. (2001). *Understanding white collar crime*. Philadelphia. Open University Press.
5. Damjanović, I., Šarić, J. i Mikšaj-Todorović, Lj. (2000). NEKI PROBLEMI TRETMANA OSUĐENIH OSOBA U REPUBLICI HRVATSKOJ. *Kriminologija & socijalna integracija*, 8 (1-2), 103-116.
6. Đuroković, P. (2017). Dobivanje uvida u promjenu strukture zatvorenika te potreba tretmana iz perspektive tretmanskih službenika unutar penalnih ustanova. Edukacijsko- rehabilitacijski fakultet, Zagreb.
7. Fredericks, K. A., McComas, R. E., Weatherby, G. A. (2016). *White Collar Crime: Recidivism, Deterrence, and Social Impact. Forensic Research & Criminology International Journal*. 2 (1). DOI: 10.15406/frcij.2016.02.00039
8. Freiberg, A. (2000). Sentencing white-collar criminals. Fraud Prevention and Control Conference Convened by the Australian Institute of Criminology In association with the Commonwealth Attorney-General's Department and held in Surfers Paradise, 24-25 august 2000
9. Henning, P. J. (2015). Is Deterrence Relevant in Sentencing White-Collar Criminals?, *Law Faculty Research Publications*, Rev. 27/2015/, 27-57.
10. Hrovatić, Ž. (gl.ur.) (2002): *Rječnik kaznenog prava*. Masmedija. Zagreb
11. <https://definitions.uslegal.com/e/economic-crime/>

12. <https://gov.hr/moja-uprava/pravna-drzava-i-sigurnost/pravna-zastita/izvrsavanje-kazne-zatvora/1711>
13. Kaleb, Z. (2006): Gospodarska kaznena djela iz područja trgovačkih društava i vrijednosnih papira. Zgombić i partneri, Zagreb
14. Kazneni zakon, Narodne novine br. NN 125/11., 144/12., 56/15., 61/15., 101/17
15. Kovčo Vukadin, I. (2007): Gospodarski kriminalitet- kriminološka obilježja. Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol 14, br.2. 435-493.
16. Listwan, S.J., Piquero, N.L., Van Voorhis, N. (2010): Recidivism Among a White-Collar Sample: Does Personality Matter?, The Australian and New Zeland Journal of Criminology, vol.433, str 156-174
17. Logan, W.M. (2017). *Coping with Imprisonment: Testing the Special Sensitivity Hypothesis for White-Collar Offenders. Justice Quarterly. 36 (2), 1-30. DOI: 10.1080/07418825.2017.1396488.*
18. Martin S.E., Sechrest L.B. i Redner R. (1981). New Directions in the Rehabilitation of Criminal Offenders. National Academy Press, Washington, D.C.
19. Navarro, J. (2013). Corporate Crime. The encyclopedia of Criminology and Criminal Justice
20. Novoselec, P. (2001): Gospodarska kaznena djela. Hrvatska pravna revija, svibanj
21. Orlović, Ante (2013): Gospodarski Kriminalitet u Republici Hrvatskoj.Redak.Split
22. Perri, F.S. (2011): White-Collar Criminals: The 'Kinder, Gentler' Offender?, Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling, br.8:217-241
23. Repišti, S.(2017) Profiliranje kriminalaca iz grupe „bijelih ovratnika“. Kriminologija i socijalna integracija, vol. 4, br. 1/2017., 2017.
24. Singer, M., Kovčo Vukadin, I., Cajner Mraović, I. (2002): Kriminologija. Globus, Zagreb

25. Šuperina, M. (2009). Prikaz knjige: D. Novosel, D. Rogić-Hadžalić Pokazatelji gospodarskog kriminaliteta 1998.-2006. Policija i sigurnost, 1(18). 140 – 149
26. The Senate Economics References Committee (2017). ‘Lifting the fear and suppressing the greed’: Penalties for white-collar crime and corporate and financial misconduct in Australia. Preuzeto s: https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Senate/Economics/WhiteCollarCrime45th/Report